

“Van productie naar beleving”

Een nieuw Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, afnemende productie en groeiende waardering voor natuur en milieu.

Bachelor thesis
16 december 2013
Hero Takens (S2044757)
Begeleiding: dhr. Druijven & dhr. Groote

Samenvatting

Binnen deze bachelor scriptie wordt gekeken naar het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), dat eens per zeven jaar op Europees niveau wordt vastgesteld. Afgelopen zomer is het beleid voor de periode 2014-2020 vastgesteld. Specifieke details dienen hierdoor nog te worden uitgewerkt. Staatssecretaris mevr. S. Dijkma van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, is bezig met de uitwerking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor de Nederlandse landbouwers. In deze bachelor scriptie wordt gekeken naar de perceptie van landbouwers op het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (voor de periode 2014-2020). Onzekerheid omtrent de precieze gevolgen van het recent opgestelde Gemeenschappelijk Landbouwbeleid staan hierin centraal. Voor dit onderzoek werden een interview en een enquête afgenomen. Hieruit lijken de maatschappelijke preferenties en de belangen van landbouwers te botsen.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
1. Inleiding	3
1.1 Aanleiding	3
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Opbouw thesis	4
2. Theoretisch kader	5
2.1 Het GLB tot op heden	5
2.1.1. Product gebonden prijssteun	5
2.1.2. Overgang naar directe prijssteun	5
2.2 Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid anno 2013	7
2.3 Invloedrijke instituties	8
2.4 Conceptueel model	9
3. Methodologie	11
3.1 Het onderzoek	11
3.2 Ethische vraagstukken	11
4. Resultaten	12
4.1 De Noord-Nederlandse tarwe producent	12
4.2 De perceptie van de landbouwers	15
4.2.1. Directe betalingen	15
4.2.2. Vergroenende maatregelen	15
4.2.3. Vergrijzing van de landbouw?	17
4.2.4. De algemene waardering van het GLB	18
5. Conclusie	20
6. Literatuur	21
7. Bijlages	24
7.1 Afgenomen enquête Landbouw Vakbeurs	24
7.2 Verwerking enquêtes Landbouw Vakbeurs	26
7.3 Interview dhr. K. Osinga	29
7.4 Commentaar verwerking peer review	31

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (in deze scriptie afgekort tot: GLB) van de Europese Unie (in vervolg de EU), is sinds haar ontstaan een belangrijke vormgever van de Europese landbouw geweest. Door veranderende visies in onder andere de politiek, de maatschappij, de wereldmarkt en de WTO (World Trade Organisation) wordt de EU gedwongen het GLB sterk aan te passen.

Voor de periode 2014-2020 werd op 26 juni 2013 het nieuwe GLB gepresenteerd. Hierin zaten aanpassingen in de directe betalingen en nieuw opgestelde eisen qua vergroening en verduurzaming (Meester, 2013). Volgens een groep auteurs is dit een merkwaardige beweging. Voornamelijk wegens een groeiende wereldbevolking, waarvan een aanzienlijk deel geen toegang heeft tot het juiste voedsel (Kastner et al., 2012; Parker, 2011).

Meerdere partijen met eigen agenda's oefenen druk uit op de Europese landbouwsector en het GLB. Dit heeft verschillende gevolgen voor elke landbouw ondernemer. Niet alleen de sector (als de akkerbouw, tuinbouw of veeteelt) waarin de ondernemer actief is, maar ook de vestigingslocatie (vruchtbaarheid van de grond, maar ook nabijheid van natuur) en de grootte van de landbouwonderneming (qua productie/landbouwareaal), bepalen de invloed van het GLB op de landbouw ondernemer (Maye et al., 2009; Wageningen UR, 2007).

Doordat op 26 juni het GLB voor 2014-2020 alleen op hoofdlijnen bepaald is, zijn nog niet alle details (waaronder de overgangsregelingen) bekend. Deze onduidelijkheid over de precieze regelgeving brengt landbouwers in onzekerheid (Jongeleer et al., 2008; Maye et al., 2009). Landbouw ondernemers zitten met vragen als: wat houdt het GLB voor 2014-2020 in voor mijn bedrijf? Hoe gaan de overgangsregelingen eruit zien?

Op nationaal/regionaal niveau, ontstaan er echter ook een aantal vraagstukken: wat betekent het nieuwe GLB voor de nationale/regionale voedselproductie? Heeft het GLB invloed op de nationale zelfvoorzienendheid? Hoe ontwikkelt onze concurrentiepositie zich, ten opzichte van andere marktspelers?

1.2 Probleemstelling

De concretisering van het GLB 2014-2020 heeft gevolgen voor de landbouwers. Hedendaags heerst er nog onzekerheid in deze beroepsgroep. De concretisering van het GLB 2014-2020 en de grote veranderingen binnen het GLB 2014-2020 in vergelijking tot het vorige GLB liggen hieraan ter grondslag (Jongeleer et al., 2008; Maye et al., 2009). In de literatuur over het nieuwe GLB, wordt deze perceptie van de landbouwer echter nog onderbelicht. In deze bachelor scriptie zal dan ook gekeken worden naar de perceptie van de landbouwer op het GLB.

Binnen deze scriptie wordt er specifiek gekeken naar de voedsellandbouw. Redenen hiervoor zijn de relatief ruime aanwezigheid van de voedsellandbouw sector binnen de verschillende landen van Europa. Daarnaast kent de voedsellandbouw een relatief groot gebruik van landbouwareaal. Verder is er van oudsher binnen de Europese Unie veel aandacht voor onder andere de interne markt en het landbouwbeleid. Hoewel het landbouwbeleid in deze zin meerdere sectoren omvat, heeft de voedsellandbouw hierbinnen een belangrijke rol gespeeld. Ten slotte kent Nederland binnen de Europese Unie in tegenstelling tot bijvoorbeeld Oost-Europese landen, een relatief competitieve en modernere voedsellandbouw sector (waaronder de suikerbieten-, aardappel- en tarwesector) (Europese Commissie, 2013; Renes, 2009).

Binnen dit bachelor onderzoek, zal er een tweetal afbakeningen plaatsvinden. Ten eerste zal er gefocust worden op de Noord-Nederlandse voedsellandbouw. Door de relatief voedselrijke kleigronden in Noord Nederland, kent deze regio een relatief grote voedsellandbouwsector. Onder de regio Noord Nederland vallen de provincies: Groningen, Friesland en Drenthe, zoals in figuur 6 te zien is (Rijksoverheid, 2009). Nederland participeert sinds het begin van de EU (in 1958 begonnen als de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) in de landbouw commissies. De GLB regelgeving is hierdoor al voor decennia van invloed op de Noord-Nederlandse situatie (Renes, 2009).

Ten tweede vindt er een afbakening plaats naar de tarwe productie. Dit is voornamelijk omdat het GLB in de regelgeving onderscheid maakt tussen verschillende types voedsel (als tarwe, suikerbieten en aardappelen). De keuze voor de tarweproductie binnen Noord-Nederland ligt redelijk voor de hand, door invloedrijke rol die de tarwe productie hier heeft gehad, zoals in het door F. Westerman geschreven boek "de Graanrepubliek" (2008) duidelijk naar voren komt. Verder is tarwe op globaal niveau een van de meest geteelde graangewassen ter wereld. Met een productie rond de 600 miljoen ton vormt tarwe voor 21% van de wereldbevolking een essentieel onderdeel in het dagelijkse voedsel, als pasta en brood (Asseng et al., 2011; Wageningen, 2009). Tenslotte onderstreept Pol (2007) de relatie tussen de zware kleigronden in Noord-Nederland en jaarlijkse tarwe productie in deze regio.

De hiervoor genoemde afbakeningen leiden tot de volgende hoofdvraag:

Wat is de perceptie van Noord-Nederlandse tarwe-producenten op het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor de periode 2014-2020?

Bij deze hoofdvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- 1. Wat is de huidige positie van de Noord-Nederlandse tarwe producent, voornamelijk qua productie?***
- 2. Wat zijn de veranderende beleidsmaatregelen, zoals ze geformuleerd zijn door de Europese Unie, voor de periode 2014-2020?***
- 3. Wat is de perceptie van landbouwers op de veranderende beleidsmaatregelen, zoals door de Europese Unie is geformuleerd?***

1.3 Opbouw thesis

Binnen de volgende hoofdstukken van de scriptie zal eerst in hoofdstuk 2 het theoretisch kader behandeld worden. Hierin zal onder ander de geschiedenis van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid aan de orde komen. De belangrijkste actoren en hun onderlinge relaties worden ook in het theoretisch kader behandeld, wat leidt tot het conceptueel model.

Vervolgens zal in hoofdstuk 3 de methodologie van deze bachelor scriptie uiteengezet worden. Hoewel er een interview en 36 enquêtes afgenomen zijn, komt het grootste gedeelte van de informatie uit literatuuronderzoek, waarin beleidsdocumenten en hieraan gerelateerde documenten een belangrijke factor spelen.

In hoofdstuk 4 zullen vervolgens de resultaten behandeld worden. In hoofdstuk 5 worden de conclusies getrokken. Binnen de conclusies worden ook enkele discussiepunten en beleidsadviezen behandeld.

2. Theoretisch kader

2.1 Geschiedenis Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

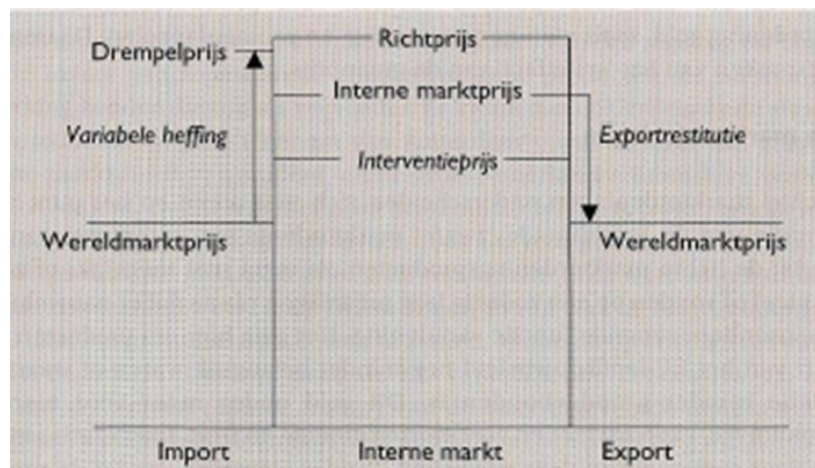
2.1.1 Product gebonden prijssteun

In de volgende alinea's wordt de historie van het GLB behandeld. Het oorspronkelijke GLB is vormgegeven na het Verdrag van Rome (ondertekend in 1957). De oorspronkelijke zes EEG landen (Frankrijk, Italië, BRD en de Benelux) wilden hiermee markt stabilisatie, voedselzekerheid en eerlijke prijzen voor de consument en producent waarborgen (Renes, 2009; Rijksoverheid 2010). Strijker (2000) onderstreept echter dat de onzekere ontwikkelingen omtrent de Koude Oorlog en de dekolonisatie bijdroegen aan het opstellen van het GLB.

Tussen 1958 en 1968 werd het nationale landbouwbeleid van de zes EEG landen omgezet in het GLB. Dit ondanks pogingen van lidstaten om de protectionistische nationale markt te behouden. Het opzetten van een vrije interne markt (tussen de lidstaten) en een Europees financieringsfonds voor de landbouw stonden hierin centraal. Hiermee werd het GLB voor meerdere decennia als het enige geïntegreerde beleid van de EU gezien (Donald et al., 2002; Meester et al., 2005; Rijksoverheid, 2010).

Binnen het destijds GLB had de Europese Unie een actieve marktbeoienis, voor landbouwgoederen als granen, melk en suikerbieten. Voor deze goederen werden richtprijzen opgesteld (zie figuur 1). Op deze manier werden de landbouwers verzekerd van een basisinkomen. Hoewel de richtprijs boven de prijs van de wereldmarkt lag, werd het verschil gecompenseerd door importheffingen en exportsubsidies (zie figuur 1) (Donald et al., 2002; Meester et al., 2013). In figuur 2 is de relatieve verhouding tussen de exportsubsidies en de genoemde prijssteun weergegeven, zoals hierboven vernoemd is.

De importheffingen en exportsubsidies leidden tot een toenemende productie binnen de landbouw. Dit leidde tot negatieve gevolgen als de verdwijning van het karakteristieke cultuurlandschap, overproductie en milieuschade (Meester, 2005, 2013; Renes, 2009; Strijker, 2000). De hedendaagse concurrentie en globalisatie hebben aan de andere kant het huidige platteland in de EU gevormd, wat ook zonder het GLB tot op zekere hoogte was gebeurd (Renes, 2009; Pretty et al., 2001).

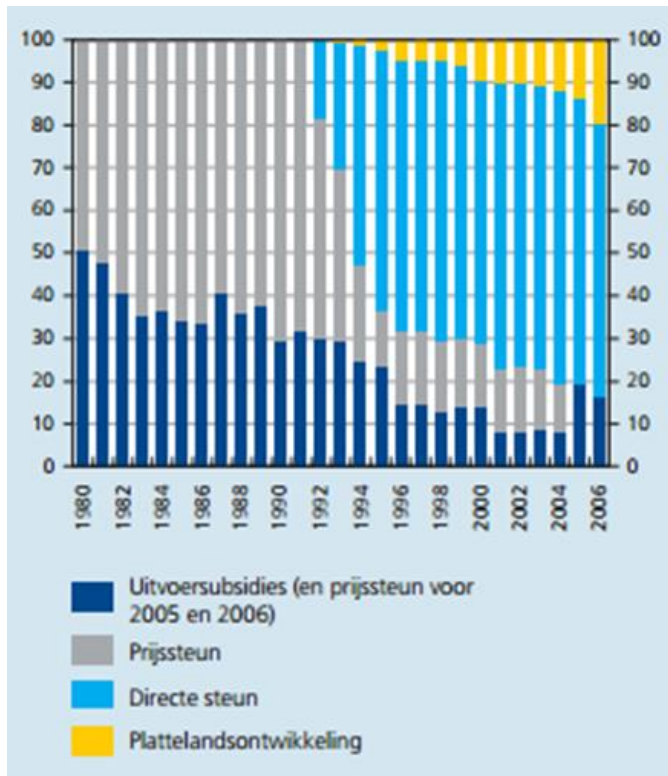
Figuur 1: Model oorspronkelijke prijssteun GLB. (Meester et al., 2005, pp. 107)

2.1.2. Overgang naar directe prijssteun

De toegenomen productie en veranderende behoeften van de Europese Consument leidden na 1970 tot problemen met de financiering van het GLB. Veel EU-lidstaten riepen op om het GLB aan te passen (De Kort, 2008; Meester et al., 2013). Ook landen die de internationale General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) ondertekend hadden, riepen op tot verandering. Verbetering van het marktevenwicht, versterken van de internationale concurrentiepositie en verbetering van het milieu binnen de EU waren hierin essentiële punten (Donald et al., 2002; Kort, 2008).

Na een jarenlang proces van onderhandelen, werd in 1992 de Mac-Sharry hervorming doorgevoerd. Hierbij werd de product gebonden prijssteun vervangen door een vaste premie per hectare, om zo druk van overproductie weg te nemen (Donald et al., 2001; Kort, 2008; Meester et al., 2013). In figuur 2 is de hiervoor beschreven overgang van prijssteun naar directe steun goed te zien. Niet

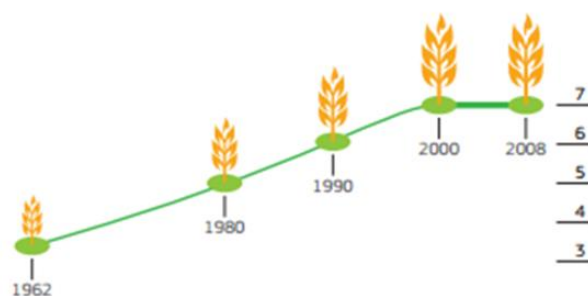
alleen de prijssteun, maar ook de hieraan gerelateerde exportsubsidies (in figuur 2 omschreven als uitvoersubsidies) nemen sinds 1992 met grote sprongen af. Hierop volgend werd na de Mid-Term Review van 2003, de steun verder losgekoppeld van de productie. Toeslagen werden samengevoegd tot een single payment scheme. In Nederland werd dit single payment scheme bepaald op grond van historische rechten. Hierdoor wordt het systeem grotendeels losgekoppeld van de productie, waardoor schaalvergroting minder gepusht zou moeten worden. Hoewel dit in de overgangperiode door enkele lidstaten gekoppeld werd aan de werkelijke productie van dat moment, zijn de single payment schemes destijds steeds meer gekoppeld aan historische prijsgaranties, die sinds de jaren '90 aan de desbetreffende hectares gekoppeld waren (Meester, 2005; 2013; Posthumus & Morris, 2010).

Figuur 2: relatieve veranderingen GLB uitgaven. Bron: Butzen et al., (2006, pp. 58).

Ook is in figuur 2 nog de opkomst van de plattelandsontwikkeling (ook wel plattelandsbeleid of tweede pijler genoemd) te zien. Hoewel er binnen het plattelandsbeleid vier speerpunten zijn opgesteld (concurrentievermogen, landbeheer, plattelandsontwikkeling en het LEADER-programma), kunnen de afzonderlijke lidstaten naar vrijheid hun beleid binnen deze vier speerpunten plaatsen. Vooral de cofinanciering van de lidstaten maakt deze vrijheid mogelijk (Peerlings et al., 2010; Roza, 2009).

Sinds de Tweede Wereldoorlog wordt de landbouwsector (in de breedste zin van het woord) van de destijds EEG, gekenmerkt door een groeiende productie. De productie per hectare is sinds die tijd sterk gestegen, zoals in figuur 3 te zien is. Hoewel in deze zes oorspronkelijke lidstaten van de EEG de productie tussen 1962 en 2008 zo goed als verdubbeld is, steeg de productie per hectare in Nederland tot aan de recordhoogte van 9,2 ton per hectare in 2013

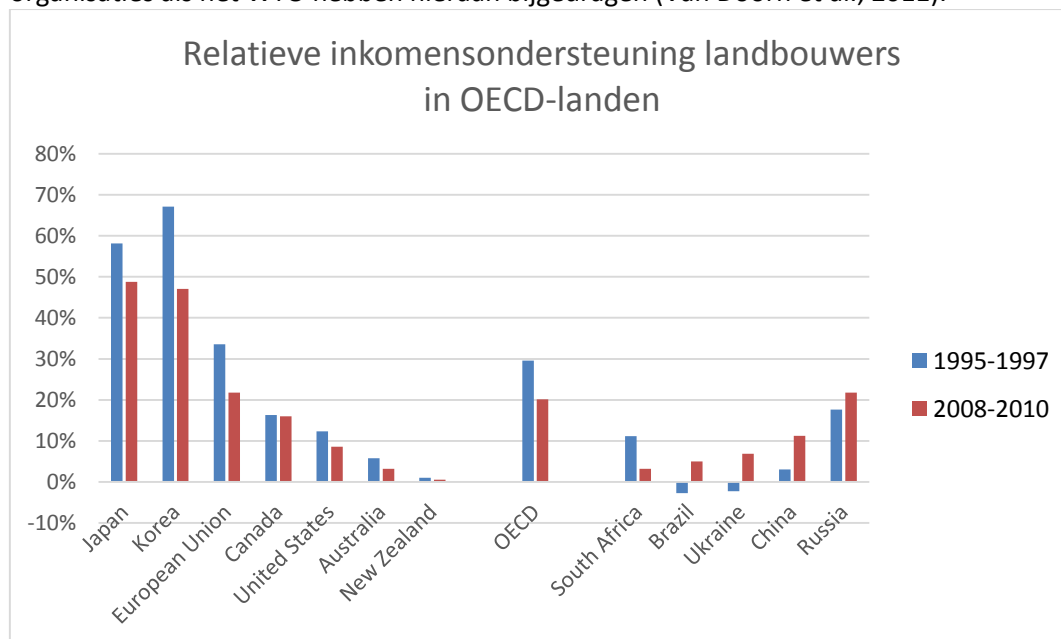

figuur 3: gemiddelde tarwe opbrengst per ha. in de zes EEG/EG/EU lidstaten. Bron: Europese Commissie (2013, pp.11).

(CBS, 2013; Europese Commissie, 2013). De toegenomen productie wordt veroorzaakt door een aantal factoren als technologische ontwikkelingen, ongedierte bestrijding, gemodificeerde gewassen en ruilverkavelingswetten (als in 1954 en 1985) (Donald et al., 2002; Renes, 2009; Voogd et al., 2012). Door de gestegen efficiëntie in de landbouw is het aantal arbeidsplaatsen afgenomen. Dit betreft zowel het aantal bedrijfshoofden, als medewerkers in loondienst (Cocklin et al., 2006; Europese Commissie, 2013).

2.2 Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid anno 2013

Zoals in de bovenstaande hoofdstuk beschreven is, heeft het GLB zich sinds het Verdrag van Rome op een aantal vlakken ontwikkeld. Zo is het beleid een aantal keren sterk hervormd. Vanuit een globaal perspectief blijken landbouwers niet alleen in de EU inkomensondersteuning te krijgen. Relatief veel OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) landen ondersteunen hun landbouwsector. In figuur 4 wordt deze inkomensondersteuning van landbouwers weergegeven, als percentage van hun totale inkomen. De EU blijkt de enige te zijn die het landbouwbeleid op supranationaal niveau geregeld heeft. In Japan en Korea krijgen de landbouwsector relatief veel inkomensondersteuning. De landbouwmarkt van Australië en Nieuw Zeeland hebben daarentegen het meest weg van een open markt systeem (Butzen et al., 2006; Pretty et al., 2001). Ten slotte laat figuur 4 zien dat de EU, net als Japan en Korea, de inkomenssteun tussen de periode 1995-1997 en 2008-2010 sterk verminderd heeft (OECD, 2013). Onder andere de druk van de wereldmarkt en organisaties als het WTO hebben hieraan bijgedragen (Van Doorn et al., 2011).

Figuur 4: relatieve inkomensondersteuning landbouwers OECD-landen. Bron: OECD (2013).

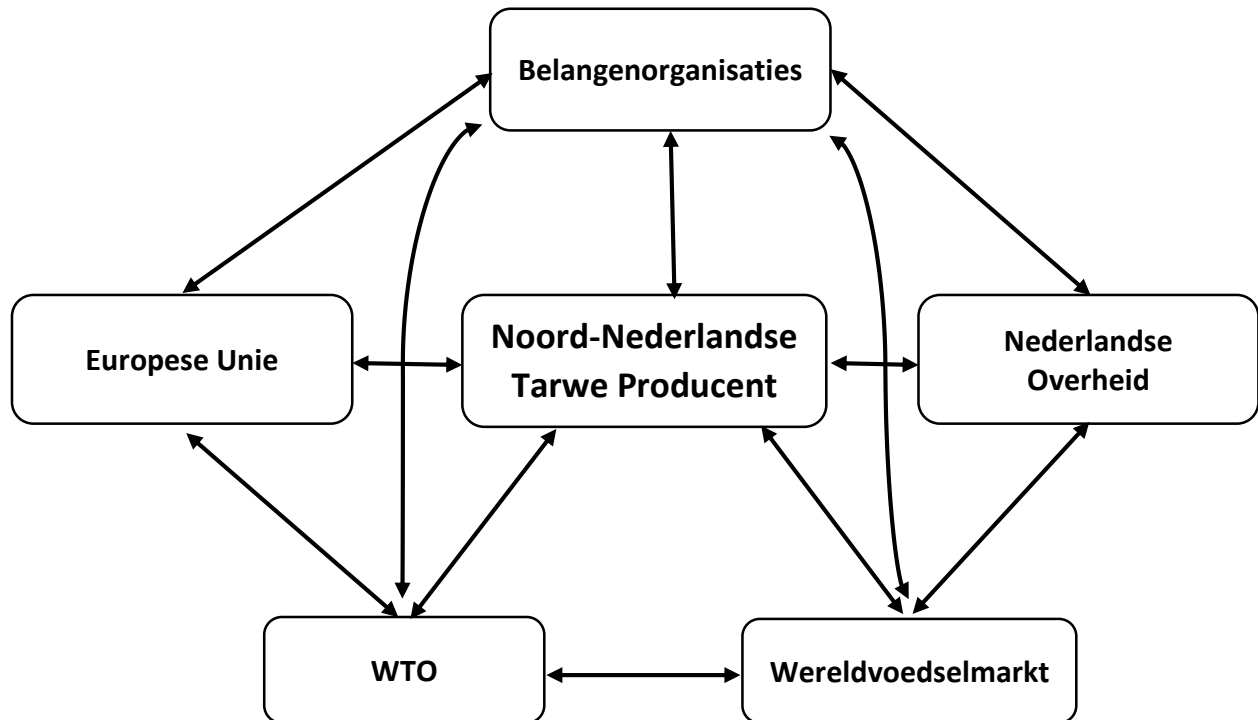
Het GLB kent in de huidige situatie een tweetal pijlers. Binnen de eerste pijler van het GLB (financiële ondersteuning landbouwers), is voor Nederlandse landbouwers in 2009, 806 miljoen Euro uitgekeerd. Deze inkomenssteun is uitgekeerd aan zo'n 60 duizend landbouwers. Het gaat hierbij om 80% van alle landbouwbedrijven en zo'n 90% van het in Nederland uitgekeerde GLB budget (Van Doorn et al., 2011). Landbouwers dienen aan bepaalde eisen te voldoen, om voor rechtstreekse inkomenssteun in aanmerking te komen. (Alterra Wageningen, 2013). Hobbyistische boeren die onder een inkomenssteunbedrag van €500,- zouden komen, krijgen bijvoorbeeld geen inkomenssteun (Dijksma, 2013).

Voor het institutioneel model en het conceptueel model is het van belang om een tarwe producent te definiëren. Binnen deze bachelor scriptie wordt vanwege het gebruik van CBS data in de resultaten gekozen voor de volgende definiëring: tarwe producenten zijn akkerbouwers, waarvan de tarwe productie het omvangrijkste gedeelte van het landbouwareaal van de desbetreffende boer beslaat

(CBS, 2013). Hierbij gaat het niet om de tarwe die verbouwd wordt volgens de verplichte gewasdiversificatie (Pol, 2007).

2.3 Invloedrijke instituties

In figuur 5 zijn de invloedrijke instituties voor de Noord-Nederlandse tarwe producent weergegeven. Door ontwikkelingen in het GLB zijn de hieronder weergegeven relaties over de tijd veranderd.

Figuur 5: model van invloedrijke actoren op de Noord-Nederlandse tarwe-producent.

De rol van de EU is tijdens de historische schets naar voren gekomen. Binnen de besluitvorming omtrent het GLB hebben de 28 afzonderlijke lidstaten, voornamelijk qua onderhandelingen voor het GLB een belangrijke rol. Staatsecretaris Dijkema bracht de concurrentiekracht van landbouwers, innovatie en verduurzaming naar voren als Nederlandse speerpunten (Dijkema, 2013). Het Planbureau voor de Leefomgeving (in deze scriptie afgekort tot PBL) (2010) onderstreept echter dat door compromissluiting Nederland op het gebied van natuur, milieu en landschap niet de gewenste doelen haalt. Aan de andere kant is het GLB van invloed op de nationale overheid. De nationale overheden implementeren het GLB in de nationale wetgeving. Op dit punt staat de Nederlandse overheid in dienst van de EU. Op het gebied van de tweede pijler van het GLB heeft de Nederlandse overheid, ondanks medefinanciering meer keuzevrijheid in het opstellen van beleid (Deloitte, 2013; Rijksoverheid, 2010; Wageningen; 2010).

De belangenorganisaties, komen vooral op voor de belangen van de landbouwers en binnen deze thesis de Noord-Nederlandse tarwe producent. Door constante druk van andere actoren verandert constant de positie van de Noord-Nederlandse tarwe producent.

Denk hierbij bijvoorbeeld aan de positie op de wereldmarkt en het GLB (Jongeleer et al., 2008; Meester 2013; PBL, 2010). Voor de Noord-Nederlandse tarwe producent komen voornamelijk de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) en de Nederlandse Akkerbouw Vereniging op voor concurrentiepositie, voedselveiligheid en inkomenszekerheid. Echter dient wel vermeld te worden dat de NAV zich alleen richt op de belangen van de akkerbouwer, daar waar de LTO voor de land en tuinbouw (in de breedste zin) op komt (LTO, 2007; NAV, 2013).

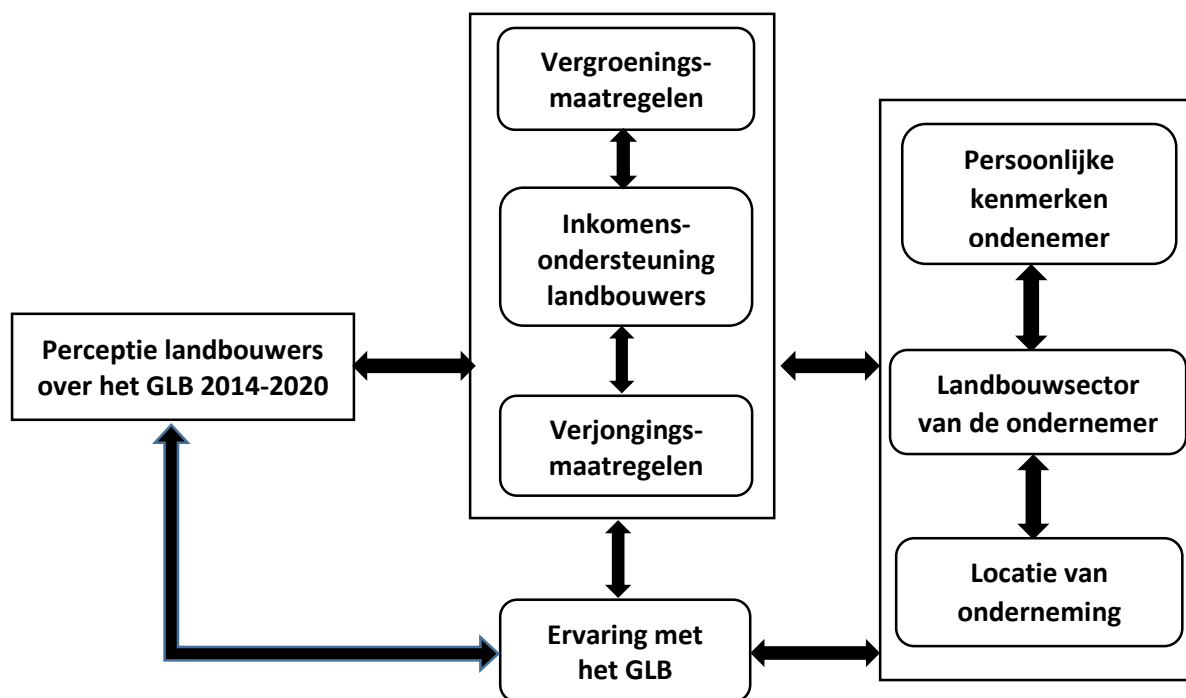
Ook is de wereldmarkt als factor opgenomen in dit model. Hierbij gaat het (net als de andere actoren in dit model), om een grote groep actoren. Te denken valt aan supranationale organisaties, naties, producenten en consumenten. Deze actoren zijn bijvoorbeeld van invloed op de voedselprijzen en

waardeoordelen. Aan de andere kant wordt het GLB op de huidige wereldmarkt afgesteld. Hedendaags ligt hier toch een andere focus dan een enkele decennia geleden, toen de importheffingen en protectionistische maatregelen een belangrijkere rol speelden (Donald et al., 2002; Meester et al., 2005; 2013). Binnen deze scriptie zal duidelijk worden dat veranderende wensen vanuit onder andere de consument, leidt tot veranderingen in de landbouw en het GLB. Wegens beperkte kennis als buitenstaande consument lijdt dit regelmatig tot frictie (PBL, 2010; Wageningen UR, 2007).

Binnen de wereldvoedselmarkt spelen internationale verdragen, zoals General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) een belangrijke rol. Sinds de oprichting van World Trade Organisation (WTO) (in 1995) wordt er echter pas strikt aan deze internationale handelsovereenkomsten gehouden. De toegenomen internationale druk en het kunnen opleggen van sancties zijn hierin van groot belang geweest (Jongeleer et al., 2008; Meester et al, 2005; WTO, 2013).

De invloed van externe factoren is in dit model niet meegenomen. Natuurrampen en misoogsten hebben weldegelijk invloed op het bovenstaande model. Zaken als de voedselprijzen en het beleid (als het GLB) kunnen aangepast worden door externe factoren. Door de onvoorspelbaarheid en het feit dat externe factoren niet als een institutie te omschrijven zijn, maakt dat deze factor niet in het institutionele model is opgenomen (Asseng et al., 2011).

2.4 Conceptueel model

Figuur 6: conceptueel model

In figuur 6 is het conceptueel model weergegeven. De perceptie van landbouwers op het GLB 2014-2020 staat hierin centraal. De voornaamste veranderingen in het GLB voor 2014-2020 zijn de vergroeningsmaatregelen, inkomensondersteuning en verjongingsmaatregelen. Hoewel deze beleidsmaatregelen afzonderlijk opgesteld zijn, zijn ze onderling aan elkaar gerelateerd. De vergroeningsmaatregelen zijn randvoorwaarden voor inkomensondersteuning. Daarnaast zijn deze beleidsregels opgesteld in het zelfde GLB (Dijksma, 2013; Wageningen UR, 2012).

Voor de perceptie over het GLB 2014-2020 is de landbouwer zelf natuurlijk ook van belang. Binnen het conceptueel model omschreven als ondernemerskenmerken. De persoonlijke kenmerken (als leeftijd en geslacht) spelen een rol in de perceptie van de landbouwer. Zo dient de landbouwer onder de 40 jaar te zijn om in aanmerking te komen voor de verjongingsmaatregelen (Dijksma, 2013). Daarnaast is de sector (als akkerbouw/tuinbouw/veeteelt) van belang voor de ondernemer. Het GLB

maakt in de regelgeving onderscheid in sectoren. Ten slotte wordt er onderscheid gemaakt in de vestigingslocatie van de ondernemer. Hierin zit een aantal factoren zoals de conditie van de landbouwgrond en de toepasbaarheid van GLB regels. Echter blijkt de vestigingslocatie ook van belang te zijn voor het kunnen ondernemen van “side activities”, die met teruglopende inkomensondersteuning een belangrijke bron van inkomsten kunnen zijn (Jongeleer et al., 2008; Maye et al., 2009; Wageningen UR 2012).

Ten slotte is de ervaring met het GLB van belang voor de perceptie van de landbouwer op het GLB 2014-2020. Hierbij valt onder andere te denken aan de periode dat de landbouwer te maken heeft met het GLB. De gevolgen die de landbouwer ondervindt (zoals de onzekerheid) vallen hieronder te plaatsen. De kenmerken van de ondernemer (als leeftijd en sector) zijn van invloed op de ervaring van de landbouwer. Aan de andere kant kan het GLB via regelgeving de ondernemerskenmerken doen veranderen, om op deze manier het platteland te doen veranderen (Jongeleer et al., 2008; Gorton et al., 2008; PBL, 2010; Posthumus & Morris, 2010).

3. Methodologie

3.1 Het onderzoek

In dit hoofdstuk zullen de methodes van dataverzameling en onderzoek (inclusief ethische vraagstukken) behandeld worden. Ook zal de methodologie in relatie gebracht worden tot de deelvragen. Tenslotte is er in de bijlages meer informatie over de methodes te vinden.

Om de positie van de Noord-Nederlandse tarwe producent te schetsen, zijn er secundaire data verzameld. Hierbij gaat het vooral om data afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Voornamelijk de relaties tussen de Noord-Nederlandse provincies en de relatie van Noord-Nederland tot Nederland zijn hierbij belangrijk.

Verder heeft er een literatuurstudie plaatsgevonden naar de afzonderlijke beleidsmaatregelen van het GLB en de relaties hiertussen. De focus ligt hierbij vooral op de tarwe producenten in Noord-Nederland. Doordat het GLB voornamelijk op (inter)nationaal niveau bepaald wordt, is het uiteengezette GLB ook op de rest van Nederland van toepassing. Tijdens het lezen dient er rekening gehouden te worden met de afrondende fase van het nieuwe GLB, waardoor nog delen van het GLB kunnen ontbreken.

Qua empirische dataverzameling is er op twee vlakken onderzoek gedaan. Ten eerste is er een interview afgenomen met beleidsspecialist dhr. Osinga van de LTO (Land- en Tuinbouw Organisatie). In het begin van het dataverzamelingsproces is er al contact gelegd met de LTO, waarna op 15 november een gesprek plaatsgevonden heeft. Door het interview in een vroeg stadium van het onderzoeksproces te doen, bleken na het transcriberen een aantal relevante ontwikkelingen van het nieuwe GLB naar voren te komen (zie bijlage 7.3). Bij het proces van enquêteren en de literatuurstudie is rekening gehouden met deze adviezen.

Ten tweede zijn er in de laatste week van november enquêtes afgenomen op de Landbouw Vakbeurs in de TT-Hallen te Assen (zie voor de enquête bijlage 7.1). Hierbij was de nieuwsgierigheid naar de visie van de tarwe-producenten op het GLB, de grootste drijfveer. Doordat weinig landbouwers de enquête in wilden vullen, heb ik in twee dagen (woensdag 27/11 en vrijdag 29/11, van ongeveer 10:00 tot 16:00 uur) een zesendertig-tal bruikbare enquêtes kunnen afnemen. Tijdens het verwerken van de data in SPSS bleek er qua toetsing niets mogelijk te zijn. Door het weinige aantal respondenten bleek dat er niet aan de ingangseisen van een Chi-kwadraat toets kon worden voldaan. In deze scriptie is ervoor gekozen om geen categorieën samen te voegen. Voornamelijk omdat hiermee te veel data verloren zou gaan. Wel kwamen er een aantal algemene trends/ideeën naar voren. Binnen deze scriptie zullen de data uit de enquêtes als aanvullende informatie gebruikt worden op de literatuur. Zowel de ingewonnen data van de veehouders als de akkerbouwers zullen hierbij gebruikt worden. Een aantal overeenkomsten en verschillen kan hierdoor weergegeven worden.

3.2 Ethische vraagstukken

Bij de data, dienen nog wel een aantal ethische kwesties benoemd te worden. Tijdens het interview is er rekening gehouden met de enigszins subjectieve mening van Dhr. Osinga als vertegenwoordiger van de LTO. Hoewel op een aantal vlakken overeenstemming is met het GLB, staat het LTO als vertegenwoordiger van zo'n 50.000 Land- en Tuinbouwers ook lijnrecht tegenover het GLB (LTO, 2013). Door de relevante thema's binnen de literatuurstudie verder te bekijken is getracht de subjectiviteit te beperken.

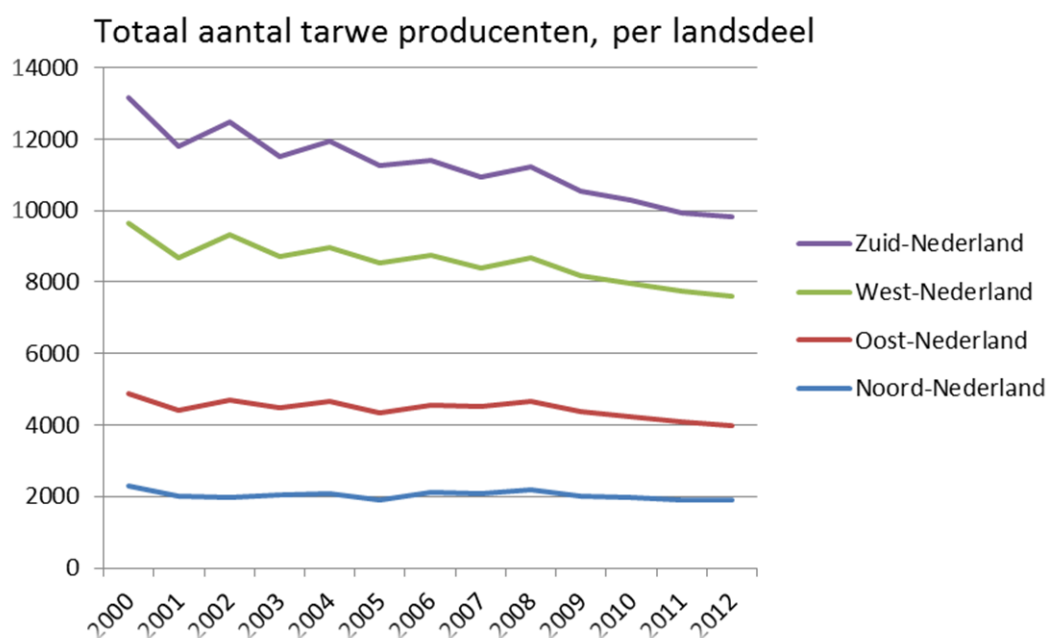
Op de enquêtes zijn een tweetal aanmerkingen te plaatsen. Naast het feit dat landbouwers hun inkomensondersteuning willen beschermen, is het de vraag of er een representatieve groep respondenten geënquêteerd is. Tijdens het aanspreken van respondenten was een grote groep niet bereid de enquête in te vullen. Met kreten als: "Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid is niet aan mij besteed" en "ik ben een dagje uit, ik wil het niet over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid hebben", kan de representativiteit enigszins in twijfel getrokken worden.

4. Resultaten

4.1 De Noord-Nederlandse tarwe producent

De bespreking van de resultaten zal in een aantal stappen plaats vinden. Eerst wordt de huidige positie van de Noord-Nederlandse tarwe-producent uiteengezet. Vervolgens zullen de gevolgen van het GLB voor de periode 2014-2020 uiteengezet worden, waarna door middel van een kleine data analyse een aantal waarnemingen van de gehouden enquête. Ook zullen hierop enkele aanvullingen gedaan worden, zoals besproken zijn in het interview, dat gehouden is met dhr. Osinga.

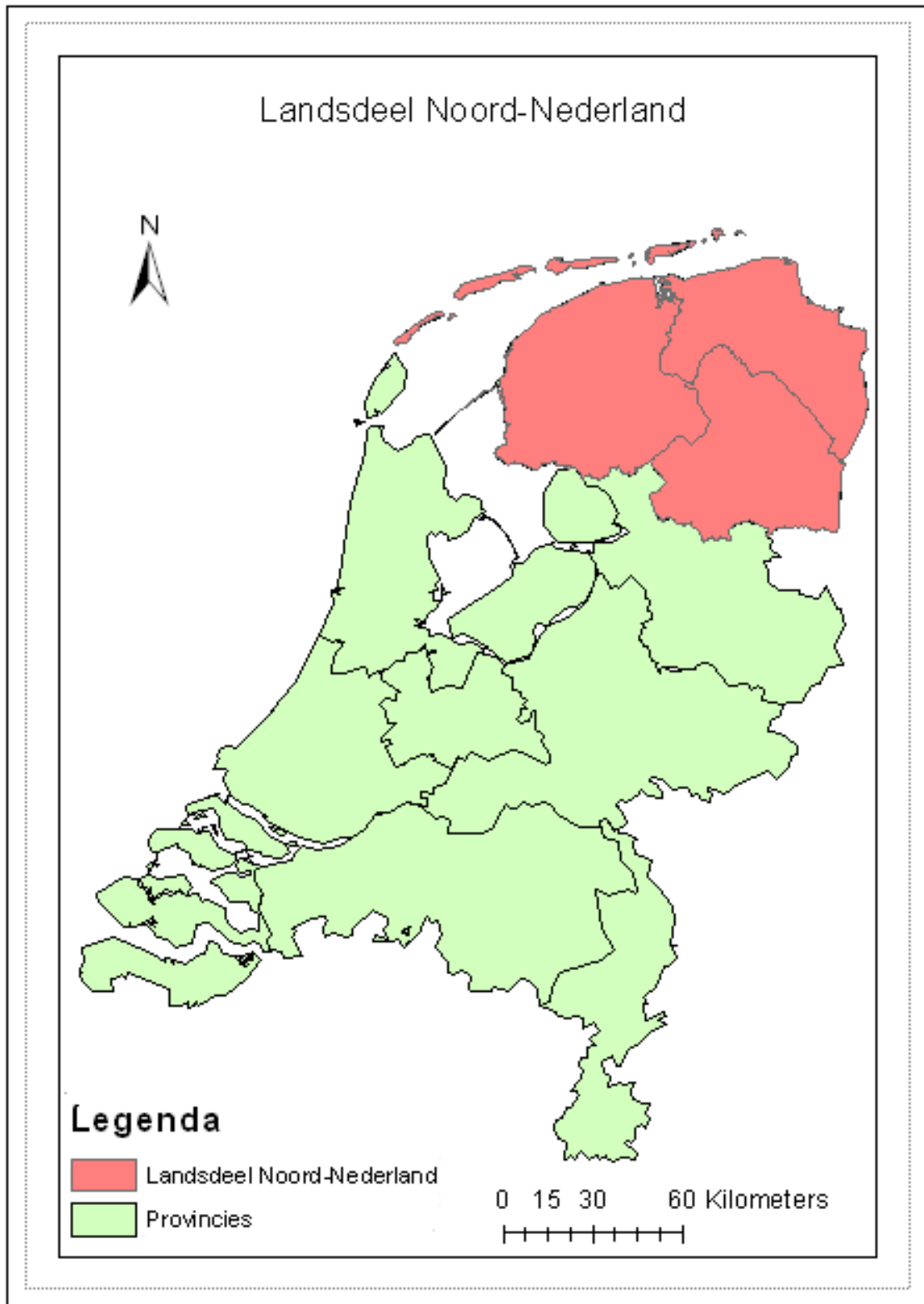
In de onderstaande analyse van het aantal tarwe producenten is geen onderscheid gemaakt tussen zomer en wintertarwe. Veel tarwe-producenten prefereren wintertarwe boven zomertarwe. Voornamelijk de hogere productie per hectare van wintertarwe, ten opzichte van zomertarwe, ligt hieraan ter grondslag. De keuze voor een van beide rassen wordt echter bepaald door de condities van het weer, in voornamelijk de herfst (zaaimoment van wintertarwe). Zo werd er in 2001 minder wintertarwe ingezaaid door de wateroverlast die er in die periode heerste (zie ook figuur 10) (Wageningen, 2009).

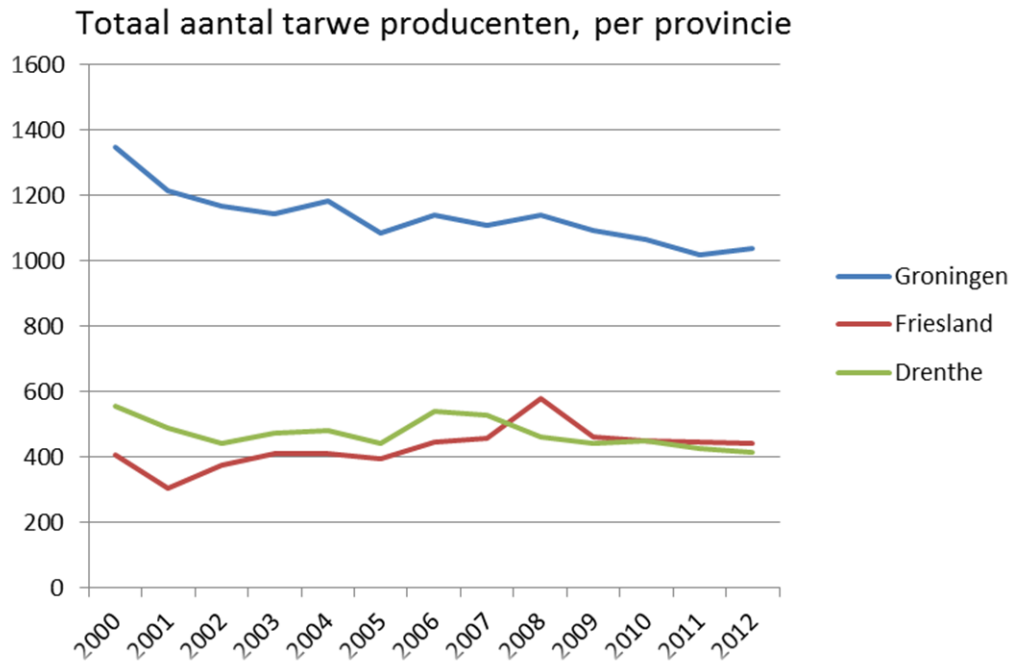
Figuur 7: totaal aantal tarwe producenten in Nederland, per landsdeel. Bron: CBS (2013).

In figuur 7 is het aantal tarwe producenten in Nederland per landsdeel tussen 2000 en 2012 weergegeven. Er heeft in deze periode een daling van 13.916 producenten in 2000, naar 9834 in 2012 plaatsgevonden (CBS, 2013). Echter blijkt dit aantal vooral in West-Nederland en Zuid-Nederland te zijn opgetreden. In Noord Nederland blijkt het aantal tarwe producenten licht gedaald te zijn tussen 2000 en 2012. Het gaat hierbij om een daling van 2308 tarwe producenten in 2000, naar 1.897 producenten in 2012. Zij vormen gezamenlijk 19.3% van het totale aantal tarwe-producenten op Nationaal niveau. De trend van een afnemend aantal landbouwers is niet alleen zichtbaar binnen de gehele landbouw in Nederland, maar ook in de EU (CBS, 2013; Donald et al., 2002).

Als er vervolgens gekeken wordt naar de drie Noordelijke provincies (zoals weergegeven in figuur 6), blijkt de afname in het aantal tarwe producenten vooral in de provincie Groningen plaatsgevonden te hebben. In figuur 9 is de daling van het aantal tarwe producenten voor de drie Noord-Nederlandse provincies afzonderlijk weergegeven. Het verschil wordt veroorzaakt door de zware kleigronden, die vooral in Noord-Groningen relatief veel voorkomen (Pol, 2007; Renes, 2009).

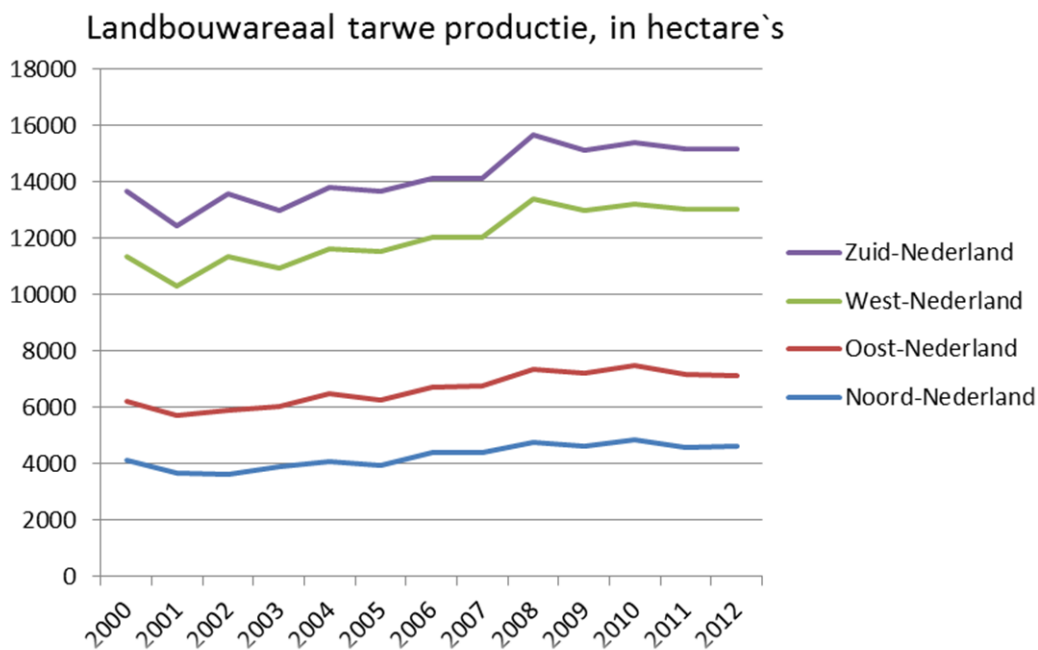

Figuur 8: Kaart Noord-Nederlandse provincies.

Figuur 9: Totaal aantal tarwe producenten in Noord-Nederland. Bron: CBS (2013).

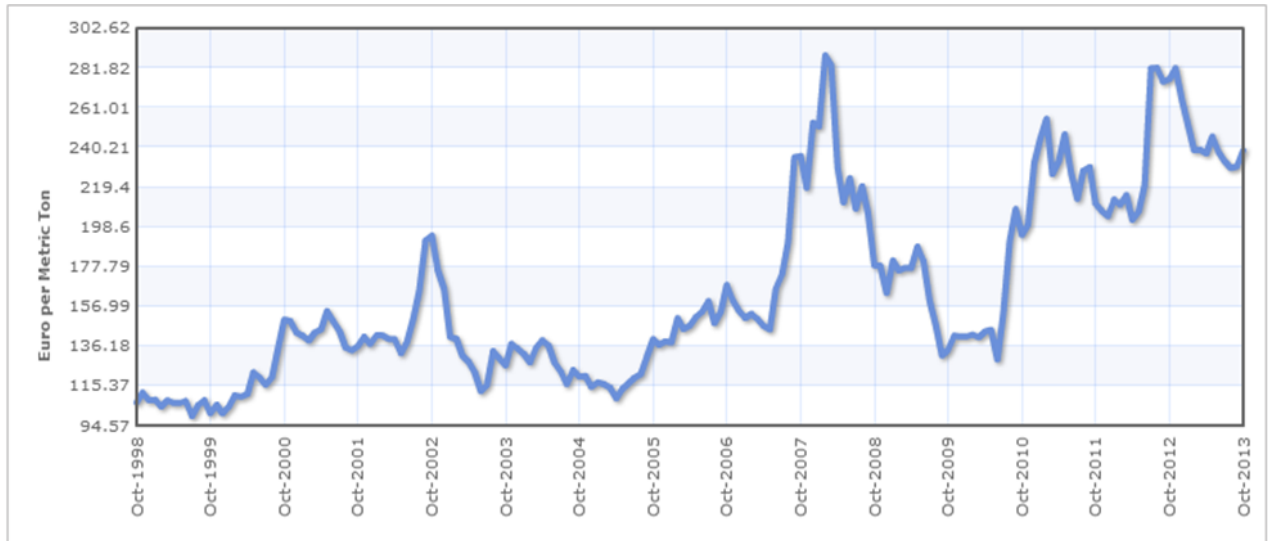
Door gewasdiversificatie en veranderingen in de grote van de landbouwonderneming, staat er nog niets vast over de hoeveelheid tarwe die geproduceerd wordt. In figuur 10 is het landbouwareaal per landsdeel weergegeven. Hieruit blijkt dat het landbouwareaal, waarop tarwe geproduceerd wordt, in Noord-Nederland, maar ook in Nederland als geheel toenemen is.

Figuur 10: Landbouwareaal tarwe. Bron: CBS (2013).

De toename in het landbouwareaal waarop tarwe geproduceerd wordt, heeft een aantal oorzaken. Ten eerste is het tarwe aanbod, de laatste jaren onder druk komen te staan door een aantal misoogsten in de Verenigde Staten en in Rusland (waaronder in 2008), wat leidde tot record hoge prijzen (zie figuur 11). Daarnaast heeft de toenemende wereldvoedselvraag ook zeker een invloed op de Nederlandse productie. De toenemende prijs van tarwe naar zo'n €240,- per Metric Ton (1000kg)

in 2013 (zie figuur 11), is hiervan mede het gevolg (World Bank, 2013). Verder is het landbouwareaal aan tarwe toegenomen door de verplichtgestelde gewasdiversificatie in de akkerbouw. Dit zal in het volgende hoofdstuk nader ter discussie gesteld worden (Pol, 2007).

Figuur 11: ontwikkeling globale tarweprijs. Bron: World Bank (2013).

4.2 Het gemeenschappelijk landbouwbeleid na 2014

In dit hoofdstuk zal de perceptie van de Noord-Nederlandse tarwe producent over het GLB 2014-2020 uiteengezet worden. Eerder in de scriptie is al onderstreept dat de details van het GLB nog niet zijn vastgesteld, zoals dhr. Osinga van de LTO onderstreepte in relatie tot de overgangsregelingen. Door de afwezigheid van details kunnen precieze gevolgen niet in deze scriptie weergegeven worden. In onderstaande alinea's zullen daarom de globale trends geschetst worden voor de Noord-Nederlandse tarwe producent.

4.2.1 Directe betalingen

Binnen het GLB 2014-2020 wordt het systeem van inkomensondersteuning veranderd. Er zal worden afgestapt van het huidige directe betalingssysteem, wat gebaseerd is op historische productiecijfers. Hiervoor in de plaats zal een "flat rate" systeem komen waarin er een gelijke basispremie van €270,- per hectare vergoed zal worden. Hier kan nog €120,- bijkomen indien de landbouwer aan vergroeningsmaatregelen voldoet. Dit komt neer op een totaalbedrag van €390,-. Door middel van een overgangsregeling zou het "flat rate" systeem in 2019 volledig in gebruik moeten zijn. Dhr. Osinga onderstreept echter dat deze overgangsregeling per lidstaat bepaald zal worden. Veel boeren gaan in GLB 2014-2020 sterk achteruit qua inkomensondersteuning. Voor landbouwers is het "flat rate" systeem qua inkomensondersteuning de zoveelste achteruitgang. Zo ontvingen boeren in Nederland rond 2001 nog zo'n €700,- per hectare. In de oostelijke helft van Groningen en Drenthe, was dit in 2009 afgebouwd naar ongeveer €500,- per hectare (Donald et al., 2002; Dijkma, 2013; Doorn et al., 2011). Volgens Daugbjerg (2003) benadrukken deze bedragen de afhankelijkheid van de landbouwers van inkomensondersteuning.

4.2.2. Vergroeningsmaatregelen

In het GLB 2014-2020 zijn vergroeningsmaatregelen als verplichte cross-compliances (randvoorwaarden) opgesteld. Hiermee gaat het GLB 2014-2020 een stap verder dan de Mac-Sharry hervormingen en de Mid-Term review waarin natuur en milieuvoorwaarden op vrijwillige basis waren opgesteld. Met het opstellen van deze vergroeningsmaatregelen in het GLB wil de EU een aantal zaken veranderen. Hierbij gaat het om verbeteren van de biodiversiteit, bodemkwaliteit, het ecosysteem en de reductie van broeikasgassen (Dijkma, 2013; Maye et al., 2009; Meester, 2013). Qua vergroeningsregelingen heeft het GLB een drietal eisen opgesteld.

Ten eerste wil de EU, via het GLB strenger toezien op gewasdiversificatie. Landbouwers zullen volgens de nieuwe plannen drie verschillende gewassen gaan verbouwen op hun landbouwgrond. Bij veel tarwe-producenten vindt al gewasdiversificatie plaats. Landbouwers met relatief kleine productiecijfers zijn uitgesloten voor deze maatregel, die financieel gezien een te grote strop zou zijn (Dijksma, 2013; PBL 2010).

Ten tweede zal er in het nieuwe GLB gestreefd worden naar behoud van het grasland areaal (landbouwareaal dat voor meer dan 5 jaar als grasland omschreven kan worden). Het gaat hierbij om een areaal van zo'n 5% per producent. Door de relatief lage opbrengsten van graslanden ten opzichte van akkerbouwgewassen als tarwe, zal de €120,- aan verduurzamingssubsidies voor een belangrijk deel hier terecht komen. Door middel van een overgangsregeling met toezicht wil Staatssecretaris Dijksma landbouwers enigszins compenseren (Dijksma, 2013; PBL, 2010). Noord-Nederland kent in 2012, 2524 hectare braakliggend land, zo'n 32% van het totaal areaal Nederlands braakliggend land. De provincie Groningen kent met 1644 ha (21%), het relatiefst grootste deel aan braakliggend land in Nederland (CBS, 2013).

Ten derde is de focus op ecologische aandachtsgebieden door middel van equivalenten (pakketten van maatregelen). Hierbij valt te denken aan bufferstroken, natuurvriendelijke oevers, waterpartijen en landschapselementen. De houtwallen als in het Westerkwartier zijn een goed voorbeeld van deze landschapselementen. Eventueel kunnen akkerbouwers, waaronder tarwe producenten collectief deze vergroeningsmaatregelen doorvoeren (Dijksma, 2013).

De bovenstaande maatregelen uit het GLB blijken bij de boeren zelf niet goed te vallen. Een grote meerderheid van 32 respondenten geeft aan negatief tegenover de vergroeningsmaatregelen in het GLB 2014-2020 te staan, zoals in figuur 11 te zien is. Hieraan zullen meerdere oorzaken ten grondslag liggen. Zo zien veel boeren zich nog steeds als voedsel producent en niet als beheerder van het landschap. Veel boeren geven wel aan afhankelijk te zijn van de inkomensondersteuning uit het GLB en zien de vergroeningsmaatregelen als restrictie voor hun taak als voedselproducent (Gorton et al., 2008).

Echter omschrijven zeventien respondenten de vergroeningsmaatregelen als een goede ontwikkeling, die van belang zijn om de natuur en het milieu te verbeteren (zie figuur 11). Binnen deze groep landbouwers zit de erkenning dat de kwaliteit van het platteland qua milieu- en natuurwaardes verbeterd dient te worden. Deze groep landbouwers erkent dat de regelgeving van de natuur en het milieu hedendaags de kwaliteit van het platteland niet ten goede komt. Hoewel deze visie overeenkomt met die van de maatschappij, ligt er een groot verschil in de oplossing (Howley et al., 2013). Het merendeel van 14 respondenten geeft namelijk aan dat de huidige vergroeningsmaatregelen een stap te ver gaan.

Count		actief in deze sector		Total
		veehouderij	akkerbouw, waaronder tarwe	
vergroenende maatregelen	goede ontwikkeling	1	2	3
	goede ontwikkeling, maar dit gaat een stap te ver	8	6	14
	geen voorstander	10	8	18
	andere mening	0	1	1
Total		19	17	36

Figuur 11: enquête landbouwers, vergroenende maatregelen

Hoewel de vergroeningsmaatregelen erg positief lijken voor de klimaat en milieu gerelateerde doelstellingen, blijkt er volgens onderzoek van het PBL (2010) minimaal effect op het klimaat en milieu te zijn. Niet alleen blijkt de soortenrijkdom over de gehele EU met gemiddeld slechts 1% (in

Noord Nederland tussen de 0,5% en 2%) toe te nemen, ook de afname in de uitstoot van broeikasgassen lijkt met gemiddeld 2%, tegen te vallen. Onder de landbouwers zorgen de minimale effecten van de vergroeningsmaatregelen voor onduidelijkheid. Ook de onevenwichtige aanpak in vergelijking met andere sectoren en lidstaten blijkt voor problemen bij landbouwers te zorgen, zoals de toekomstige concurrentiepositie. De overheid dient voor landbouwers betrouwbaar over te komen om de ondernemers zo duidelijkheid over de toekomst te geven (Jongeleer et al., 2008; PBL, 2010).

4.2.3. Vergrijzing van de landbouw?

Zoals in hoofdstuk 2 beschreven is, kent het GLB sinds het begin van de jaren '90 een tweede pijler. Door deze tweede pijler kan er met geld vanuit het GLB en de nationale overheid geïnvesteerd worden in plattelandsgemeenschappen. De focus ligt naast de vergroeningsmaatregelen ook op de concurrentiepositie en leefbaarheid van de regio (Roza, 2009; Peerlings et al., 2010). Hier komt de visie van de Nederlandse overheid en de LTO weer naar voren (zie theoretisch kader) qua verbetering van de concurrentiepositie en innovatie. (Dijksma, 2013; LTO, 2013; Rijksoverheid, 2013).

Binnen de tweede pijler van het GLB 2014-2020 wordt onder andere extra nadruk gelegd op jonge bedrijfshoofden binnen de landbouw. De EU onderstreept een positieve invloed van jonge bedrijfshoofden op het voortbestaan van plattelandsgemeenschappen. Hierbij gaat het niet alleen om werkgelegenheid en landschapsbehoud, maar ook om het voorzieningsniveau. De leeftijd van bedrijfsoudsten blijkt bepalend te zijn voor de participatie en organisatie van voorzieningen voor landbouwers in plattelandsgemeenschappen (Europese Commissie, 2013; Jongeleer et al., 2008).

Om jonge ondernemers aan te sporen een bedrijf in de landbouw op te starten zijn een tweetal subsidieregels in het leven geroepen. Ten eerste kunnen boeren onder de 40-jarig een extra hectarepremie krijgen (bedrag is nog niet precies bekend). Daarnaast maken jonge boeren aanspraak op een extra financiering van €2.000,- op jaarbasis (Dijksma 2013).

In figuur 12 is een kruistabel weergegeven over de verjongingsmaatregelen. Hieruit valt op dat het merendeel van de landbouwers (19 respondenten) denkt dat het opgestelde beleid niet voldoende is. Deze groep denkt dat extra maatregelen genomen dienen te worden. Een groep van 13 respondenten trekt in twijfel of jongeren van vandaag de dag wel te verleiden zijn voor de landbouw. Ook dhr. Osinga onderstreept dat jongeren steeds lastiger voor de landbouw te verleiden zijn.

Count		actief in deze sector		Total
		veehouderij	akkerbouw, waaronder tarwe	
verjonging onder boeren	goede maatregelen genomen	3	0	3
	extra maatregelen genomen	9	10	19
	jongeren zijn hedendaags niet meer te verleiden	7	6	13
	anders, namelijk	0	1	1
Total		19	17	36

Figuur 12: enquête landbouwers, verjongende maatregelen.

Binnen de literatuur wordt onderstreept dat naast een afname van het aantal landbouwers (zoals bij "de Noord-Nederlandse tarwe producent" besproken is), ook de toename van de gemiddelde leeftijd binnen de landbouw, een algemene trend is (Renes, 2009; Meester et al., 2005; 2013). Kijkend naar de Nederlandse situatie, blijkt de gemiddelde leeftijd van de beroepsbevolking over alle sectoren toe te nemen (Bruggink, 2008). Het verschil in perceptie/visie over de landbouw, tussen de maatschappij

en landbouwgroepen lijkt steeds groter te worden. Daarnaast werkt het complexe GLB ook niet mee aan het kiezen voor een carrière in de landbouw (Wageningen UR, 2007).

4.2.4. De algemene waardering van het GLB

Binnen het hoofdstuk over de vergroeningsmaatregelen is al besproken dat landbouwers zich onevenredig benadeeld voelen door het GLB. Het gaat hierbij om twee vlakken. Ten eerste voelen landbouwers binnen Nederland zich benadeeld ten opzichte van andere sectoren, bijvoorbeeld qua vergroeningsmaatregelen. Ten tweede is er onvrede over de situatie van landbouwers ten opzichte van andere lidstaten, door verschil in het GLB. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om de regelgeving die op nationaal niveau verschilt (Gorton et al., 2008; PBL, 2010).

In figuur 13 is de positionering van de respondenten ten opzichte van andere sectoren weergegeven. Hieruit blijkt dat weinigen de positie van hun onderneming als negatief ervaren in vergelijking tot andere sectoren. De respondenten zien dus weldegelijk kansen in het nieuwe GLB. Hierbij kan gedacht worden aan het toerisme en natuurgerelateerde zaken, maar ook het verkopen van producten van eigen grond. De boeren die een beweging maken richting een onderneming met een multifunctionele focus hebben met het GLB 2014-2020 weldegelijk kansen. Groepen landbouwers die de onderneming negatiever inzien, of de focus voornamelijk op de agrarische productie hebben gelegd (en dit blijven zien als core-business van hun onderneming) blijken negatiever te zijn over de positie van hun bedrijf. Onder de respondenten blijkt deze laatste groep echter niet voor te komen (Gorton et al., 2008; Jongeleer et al., 2008).

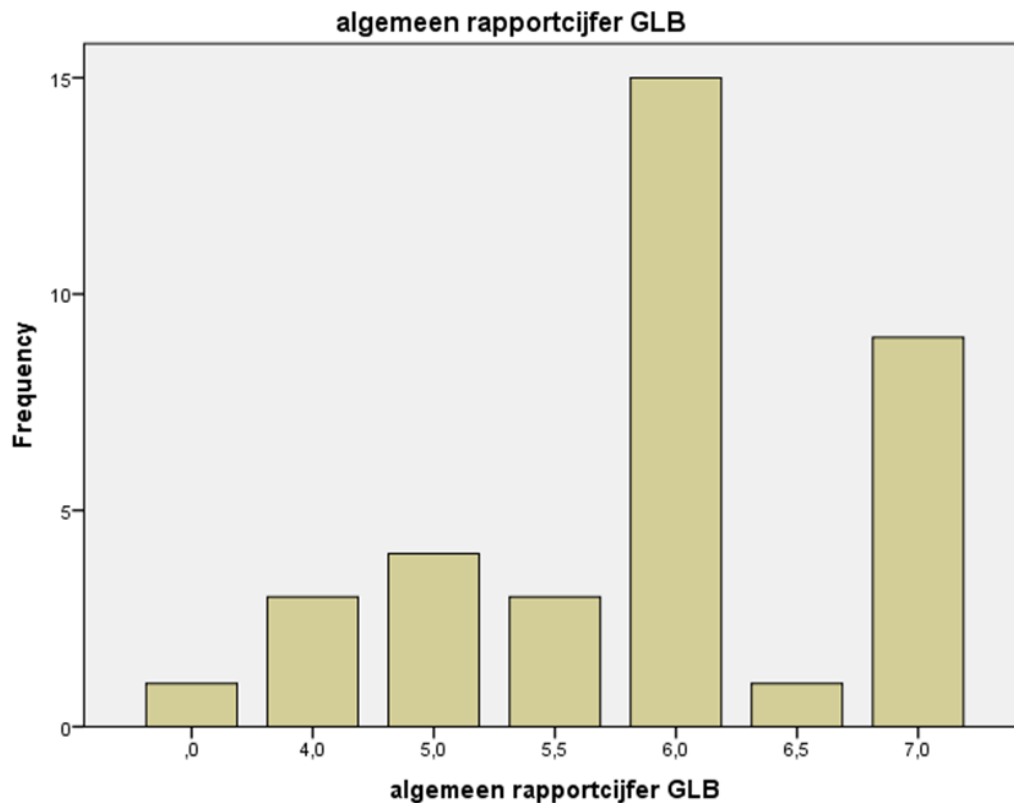
Count		actief in deze sector		Total
		veehouderij	akkerbouw, waaronder tarwe	
positie ten opzichte van andere sectoren	positief	14	9	23
	neutraal	5	5	10
	negatief	0	3	3
Total		19	17	36

Figuur 13: enquête landbouwers, positionering ten opzichte van andere sectoren

Tenslotte is de respondenten nog gevraagd naar een algemeen rapportcijfer over het GLB 2014-2020, zoals in figuur 15 te zien is. In figuur 14 is verder een aantal gegevens over het rapportcijfer te zien. Hieruit wordt duidelijk dat de respondenten het GLB 2014-2020 met een 5,8 een magere voldoende geven. Hoewel landbouwers beseffen dat ze qua inkomen afhankelijk zijn van het GLB, hebben ze er weldegelijk een aantal zaken op aan te merken. Zo heerst er hedendaags onduidelijkheid onder de landbouwers. Er zijn bepaalde details (zoals overgangsregelingen) die nog uitgewerkt moeten worden. Tevens wordt de vrijheid om te ondernemen niet vergroot in het GLB 2014-2020. Ook door de veranderende visie vanuit de consument en de politiek weet de landbouw sector niet meer waar ze aan toe is (Gorton et al., 2008; Jongeleer et al., 2008).

Statistics		
algemeen rapportcijfer GLB		
N	Valid	36
	Missing	0
Mean		5,778
Median		6,000
Mode		6,0
Std. Deviation		1,3117

Figuur 14: statistieken algemeen rapportcijfer GLB.

Figuur 15: algemeen rapportcijfer GLB 2014-2020

Sinds het punt van zelfvoorziening in de landbouwsector van de EU bereikt is, zijn de ideeën van de lidstaten over het GLB veranderd. Niet alleen is er afgestapt van het oorspronkelijke beleid qua prijssteun (zie hoofdstuk 2.1), maar ook de focus op milieu en natuurnormen wordt steeds groter. Het GLB is hiermee in een transitie van het productivisme naar het postproductivisme. Beleving, kwaliteit en multifunctionaliteit van het platteland gaan hierin een steeds belangrijkere rol spelen (Evans et al., 2002; Jongeleer et al., 2008; Renes, 2009). Daugstad et al. (2006) zien het platteland als deel van het cultureel erfgoed, waarvan de beleving steeds belangrijker wordt.

Voor de Nederlandse situatie noemt het PBL (2010) een aantal quasi publieke goederen, die in waarde zijn gestegen bij de hiervoor genoemde transitie. Hierbij gaat het onder andere om het landschapsbeheer en beheer van de natuur. Zaken als toerisme, het verkopen van producten op het landbouwbedrijf en verlenen van landbouw gerelateerde diensten kunnen hierbij van groot belang worden (Jongeleer et al., 2008). Hoewel Dhr. Osinga (LTO) deze trend ook ziet, is hij van mening dat de zelfvoorzienendheid van de EU als geheel niet uit het oog mag worden verloren. Verder dient er rekening gehouden te worden met het feit dat Noord-Nederland een relatief zeer vruchtbaar grond kent. Het beoogde verlies in productie door het nieuwe GLB, zal het tekort aan voedsel verder versterken. Met de stijgende wereldbevolking en vraag naar voedsel lijkt dit een bijzondere gedachtengang (Kastner et al., 2012; Parker, 2011).

5. Conclusie

Het aantal tarwe producenten in Noord Nederland blijkt over de afgelopen jaren te zijn afgenomen. Het landbouwareaal tarwe is echter toegenomen in de periode 2000-2012, ondanks dat door gewasdiversificatie veel akkerbouwers (een klein deel van het areaal) tarwe zullen verbouwen. Deze cijfers in combinatie met de toegenomen opbrengst per hectare laten zien dat er binnen de tarwe-sector in Noord-Nederland schaalvergroting heeft plaatsgevonden. De hier omschreven trends zijn niet alleen op Nederland, maar ook op grote delen van de oorspronkelijke zes EEG landen van toepassing.

Binnen het GLB 2014-2020 staan ondanks de afronding van enkele details, een aantal veranderingen gepland. Ten eerste zullen de directe inkomensondersteuningën verder verlaagd worden, zoals de laatste decennia al de trend was. Ten tweede zullen de geplande vergroeningsmaatregelen stapsgewijs doorgevoerd worden binnen het nieuwe GLB. Binnen de toekomstige GLB plannen krijgen deze vergroenende maatregelen extra aanvullingen.

Hoewel er getracht is binnen dit beleid te focussen op de tarwe producent in Noord Nederland, blijkt dit op een aantal punten vrij lastig te zijn geweest. Niet alleen is het GLB nog in de afrondende fase, maar ook het beleid maakt op sommige gebieden weinig onderscheid tussen sectoren binnen de akkerbouw, zoals binnen de vergroenende maatregelen. Door het relatief kleine aantal is het niet zeker dat de enquêtes een representatieve weergave geven van de landbouwers. Ten slotte is met het interview met dhr. Osinga als belangenbehartiger binnen het LTO, getracht deze scriptie in een breder perspectief te plaatsen.

Beleidsadvies is door de afrondende fase van het GLB en de hieraan gerelateerde onzekerheid, lastig te geven. De maatschappelijke visie lijkt te schuiven van het productivisme naar het post-productivisme. Met grote veranderingen in het inkomen en de manier van ondernemen lijkt de rol van de landbouwer sterk te veranderen. Dit in combinatie met de hiervoor genoemde onzekerheid dwingt de overheid de communicatie met landbouwers te verbeteren. Op deze manier kunnen landbouwers beter betrokken worden bij het GLB en de planning hiervan in de komende decennia. Daarnaast schept betere communicatie de duidelijkheid die de landbouwers nodig hebben.

Met een nieuw GLB eens per zeven jaar en overgangsregelingen in de overgangsperiodes, is het GLB in constante ontwikkeling. Een vervolgonderzoek naar de situatie voor tarwe producenten over een aantal jaren is daarom relevant. Voornamelijk de onzekerheden als de overgangsregelingen zullen er dan waarschijnlijk niet meer zijn. Ook een onderzoek in andere sectoren (als de veehouderij/aardappelteelt), of de tarwe productie in andere regio's binnen de EU zou interessant zijn. Het trekken van vergelijkingen tussen sectoren in Noord-Nederland, dan wel tussen tarwe-producenten in verschillende regio's in de EU, biedt relevant materiaal voor de positie van de Noord-Nederlandse tarwe-producent.

6. Literatuur

- Alterra Wageningen, (2013). *Impact GLB2013+ op het Areaal Landbouwgrond in Nederland, Onderzoek naar de effecten van de nieuwe definitie landbouwgrond*. 2451. Wageningen: Alterra.
- Asseng, S., Foster, I., Turner, N.C., (2011). The impact of temperature variability on wheat yields. *Global Change Biology*, 17(2), 997-1012.
- Bruggink, J.W. (2008) *Vergrijzing van bedrijfstakken en beroepen*. Geraadpleegd op 2-1-2014 via: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/2DFA2CEE-9068-4489-B168-11DC470B5513/0/2008k3v4p07art.pdf>. Heerlen: CBS.
- Butzen, P., Prest, E. de, Geeroms, H. (2006). Markante trends in de EU-Begroting. *Economisch Tijdschrift*, 78(2), 51-69.
- CBS (2013). *Kerncijfers landbouw*. geraadpleegd op 24-11-2013 via: www.cbs.nl. Heerlen: CBS.
- Cocklin, C., Dibden, J., Mautner, N., (2006). From market to multifunctionality? Land stewardship in Australia. *The Geographical Journal*, 172(3), 197-205.
- Daugbjerg, C., (2003). Policy feedback and paradigm shift in EU agricultural policy: the effects of the Mac-Sharry reform on future reform. *Journal of European Public Policy*, 10(3), 421-437.
- Daugstad, K., Ronningen, K., Skar, B., (2006). Agriculture as an upholder of cultural heritage? Conceptualizations and value judgements--A Norwegian perspective in international context. *Journal of Rural Studies*, 22, 67-81.
- Deloitte (2013). *Onderzoek naar lastenluwe implementatie van Europese Regelgeving*. Den Haag: Deloitte.
- Dijkema, S., (2013). *Implementatie Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.
- Donald, P.F., Pisano, G., Rayment, M.D., Pain, D.J., (2002). The common agricultural policy, EU enlargement and the conservation of Europe's farmland birds. *Agriculture Ecosystems & Environment*, 89, 167-182.
- Doom, A. van, Naeff, H., Bont, K. de, Jager, J., (2011). *regionale en sectorale verdeling van Europese landbouwsubsidies in Nederland*. Wageningen: Wageningen University.
- Evans, N., Morris, C., Winter, M., (2002). Conceptualizing agriculture: a critique of post-productivism as the new orthodoxy. *Progress in Human Geography*, 26(3), 313-332.
- Europese Commissie (2013). *Een partnerschap tussen Europa en de landbouwers. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EU: voor ons voedsel, ons platteland en ons milieu*. Geraadpleegd op 02-02-2014 via: http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/nl/agriculture_nl.pdf. Luxemburg: Europese Commissie.
- Gorton, M., Douarin, E., Davidova, S., Latruffe, L., (2008) Attitudes to agricultural policy and farming futures in the context of the 2003 CAP reform: A comparison of farmers in selected established and new Member States. *Journal of Rural Studies*, 24, 322-336.
- Howley, P., Yadav, L., Hynes, S., Donoghue, C.O., Neill, S.O., (2013). Contrasting the attitude of farmers and the general public regarding the 'multifunctional' role of the agricultural sector. *Land Use Policy*, 38, 248-256.

- Jongeleer, R.A., Polman, N.B.P., Slangen, L.H.G., (2008). Why are Dutch farmers going multifunctional? *Land Use Policy*, 25, 81-94.
- Kastner, T., Rivas, M.J.I., Koch, W., Nonhebel, S. (2011). Global changes in diets and the consequences for land requirements for food. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(18), 6868-6872.
- Kort, J. de (2008) landbouw in ontwikkeling. In: C. A. de Kam en A.P. Ros (red.), *Jaarboek overheidsfinanciering 2008 (pp. 189-199)*. Den Haag: SDU uitgevers. Jaarboek overheidsfinancieringen 2008. Den Haag.
- Land en Tuinbouw Organisatie (2007). *Visie op Europees landbouw- en plattelandsbeleid*. Geraadpleegd op 18-10-2013 via: <http://www.lto.nl/media/default.aspx/emma/org/10819617/F1462781603%2Fglb-3.pdf>. Den Haag: LTO.
- Land en Tuinbouw Organisatie (2013). *Over LTO Nederland*. Geraadpleegd op 13-10-2013 via <http://www.lto.nl/over-lto/lto-organisatie>. Den Haag, LTO.
- Maye, D., Ilbery, B., Watts, D., (2009). Farm diversification, tenancy and CAP reform: Results from a survey of tenant farmers in England. *Journal of Rural Studies*, 25, 333-342.
- Meester, G., Berkhout, P., Dries, L., (2005). *EU-beleid voor landbouw, voedsel en groen van politiek naar praktijk*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Meester, G., Berkhout, P., Dries, L., (2013). *EU-beleid voor landbouw, voedsel en groen van politiek naar praktijk*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond (2013). *Missie en visie*. Geraadpleegd op 4-1-2014 via <http://www.nav.nl/about/missie-en-visie/>. Noordhoek: Nederlandse Akkerbouw Vereniging.
- Parker, J. (2011). The 9 billion-people question. *The Economist*, 59(5).
- Peerlings, J.H.M., Dries, L.K.E. (2010). Meer voor minder: Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. In F. de Kam & A. Ros (Red.), *Jaarboek overheidsfinanciën 2010 (pp. 133-145)*. Den Haag: SDU uitgevers.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2010). *Bijdrage GLB aan beleidsdoelen milieu, natuur en landschap. Verkenning van mogelijke inzet van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Pol (2007) *Innovatie in de Nederlandse tarweketen. Een haalbaarheidsstudie naar het gebruik van Nederlands tarwe door maaldertijen*. Enschede: Universiteit Twente.
- Posthumus, H., Morris, J., (2010) Implications of CAP reform for land management and runoff control in England and Wales. *Land Use Policy*, 27, 42-50.
- Pretty, J., Brett, C., Gee, D., Hine, R., Mason, C., Morinson, J., Raymet, M., Bijl, G. Van Der, Dodds, T. (2001). Policy challenges and priorities for internalizing the externalities of modern agriculture. *Journal of Environmental planning and environment*, 44(2), 263-283.
- Renes, H. (2009). Landbouw en cultuurlandschap. In B. Pater (Red.), *West- Europa, hoofdlijnen van geografie en ruimtelijke planning (pp. 79-112)*. Assen: Van Gorcum.
- Roza, P. (2009). *Plattelandsbeleid: Europees of Nationaal? Subsidiariteitstoets van de tweede pijler van het GLB*. Rapport: 2009-074. Den Haag: Lei Wageningen UR.
- Rijksoverheid (2009). *Gebiedsagenda Noord-Nederland*. Geraadpleegd op 30-12-2013. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2009/11/30/20099922-gebiedsagenda-noord-nederland.html>. Den Haag: Rijksoverheid.

Rijksoverheid (2010). *Geschiedenis van het gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Geraadpleegd op 10-10-2013 via <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2009/11/01/geschiedenis-van-het-gemeenschappelijk-landbouwbeleid.html>. Den Haag: Rijksoverheid.

Strijker, D. (2000) Ruimtelijke verschuivingen in de landbouw 1950-1992. Stichting ruimtelijke economie Groningen.

Voogd, H., Woltjer, J., Dijk, T. van (2012). *Facetten van de planologie*. Alphen aan de Rijn: Kluwer uitgerij.

Wageningen UR (2009). *Klimaat en landbouw Noord-Nederland Rapportage fase 2*. Rapport 629. Wageningen: Wageningen University.

Wageningen UR (2010). *Vernieuwing van Europees Landbouwbeleid 2014-2020. Verkenning van Europese visies met nadruk op multifunctionele landbouw*. Rapport 2021. Wageningen: Wageningen University.

World Bank (2013). *Wheat monthly price*. Geraadpleegd op 22-12-2013 via: <http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=wheat&months=360>. Washington: World Bank.

Wageningen UR (2013). *Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*. Geraadpleegd op 17-10-2013 via <http://www.wageningenur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Projecten-EZ/Expertisegebieden/Beleidsondersteunend-onderzoek/Afgeronde-projecten/Gemeenschappelijk-Landbouwbeleid-GLB.htm>. Wageningen: Wageningen Universiteit.

Wageningen UR (2007). *Het Nederlandse debat rondom landbouw, landschap, en het gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Wageningen: Wageningen University.

Westerman, F. (2008). *De graanrepubliek*. 24e druk Amsterdam: uitgerij Atlas.

World Trade Organisation (2013). *What is the WTO?* Geraadpleegd op 15-12-2013 via: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm. Geneve: World Trade Organisation.

7. Bijlages

Zoals in de inhoudsopgave te zien is, bestaat het hoofdstuk “bijlages” uit drie delen. In het eerste deel van de bijlages (7.1), is de enquête opgenomen. Dit is de enquête die is op de Landbouw Vakbeurs in Assen. In bijlage 7.2 zal vervolgens kort aandacht geschonken worden aan de resultaten van de enquête. Hierbij gaat het voornamelijk om de resultaten die niet in de scriptie opgenomen zijn. In de bijlage 7.3 wordt vervolgens het transcript van het interview met dhr. Osinga weergegeven. Ten slotte zal de verwerking van de opmerkingen van Dorien Cramer (heeft het peer-review gedaan), verwerkt worden in bijlage 7.4.

7.1 Enquête Landbouw Vakbeurs

Geachte heer/mevrouw,

Als Sociale Geografie student ben ik op dit moment bezig met mijn bachelor-scriptie, waarin ik onderzoek doe naar het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor de periode 2014-2020. Voornamelijk de invloed van dit beleid op de Noord- Nederlandse tarwe producent, onderzoek ik. Voor de data verzameling van de scriptie, wilde ik u graag een aantal vragen willen stellen.

Onder welke van de onderstaande sectoren bent u actief?

- Veehouderij.
- Tuinbouw.
- Tarwe productie.
- Een ander type productiebedrijf, binnen de akkerbouw.

Waar bent u, met uw onderneming gevestigd?

- Noord Nederland (Groningen, Friesland of Drenthe)
- Oost Nederland (Flevoland, Overijssel en Gelderland)
- West Nederland (Noord-Holland, Zuid Holland en Zeeland)
- Zuid Nederland (Noord-Brabant en Limburg)

Wat voor rapport cijfer (op een schaal van 1 tot 10) zou u het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor de periode 2014-2020 geven? ____

Hoe zou u, uw positie omschrijven ten opzichte van andere sectoren in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor de periode 2014-2020?

- Erg positief
- Positief
- Positief noch negatief
- Negatief
- Erg negatief

Bent u bereid uw bedrijf te verduurzamen onder het huidige beleid?

- Onder het huidige beleid ben ik van plan verduurzamende maatregelen door te voeren.
- Onder het huidige beleid wil ik graag verduurzamende maatregelen door voeren, mochten de (financiële) voorwaarden verbeterd worden.
- Onder het huidige beleid ben ik niet van plan om verduurzamende maatregelen door te voeren.
- Geen mening

Vergroeningsmaatregelen (als gewasdiversificatie en het in ecologisch beheer houden van 7% van je landbouwareaal) zijn in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, als uniforme maatregelen opgesteld.

- Dit is een goede ontwikkeling in de milieuregelgeving van de Europese Unie.
- Het opstellen van de milieu regelgeving binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, is een goede zaak, maar deze maatregelen gaan een stap te ver.
- Ik ben nooit een voorstander geweest van de Europees bepaalde milieunormen
- Anders, namelijk: _____

Het relatieve aantal boeren onder de 40 jaar is de afgelopen decennia afgenomen. De Europese Unie wil de jongere boeren trekken met een extra hectarebetaling en financiering van €2000,- voor maximaal vijf jaar. Wat vindt u van dit stuk Europees beleid?

- De bovenstaande maatregelen zullen de jongeren aansporen om de landbouw in te gaan.
- Er zijn extra maatregelen nodig om jongere boeren aan te trekken voor de landbouw.
- De gemiddelde jongeren van vandaag de dag, zijn niet meer te verleiden voor de landbouw.
- Anders, namelijk: _____

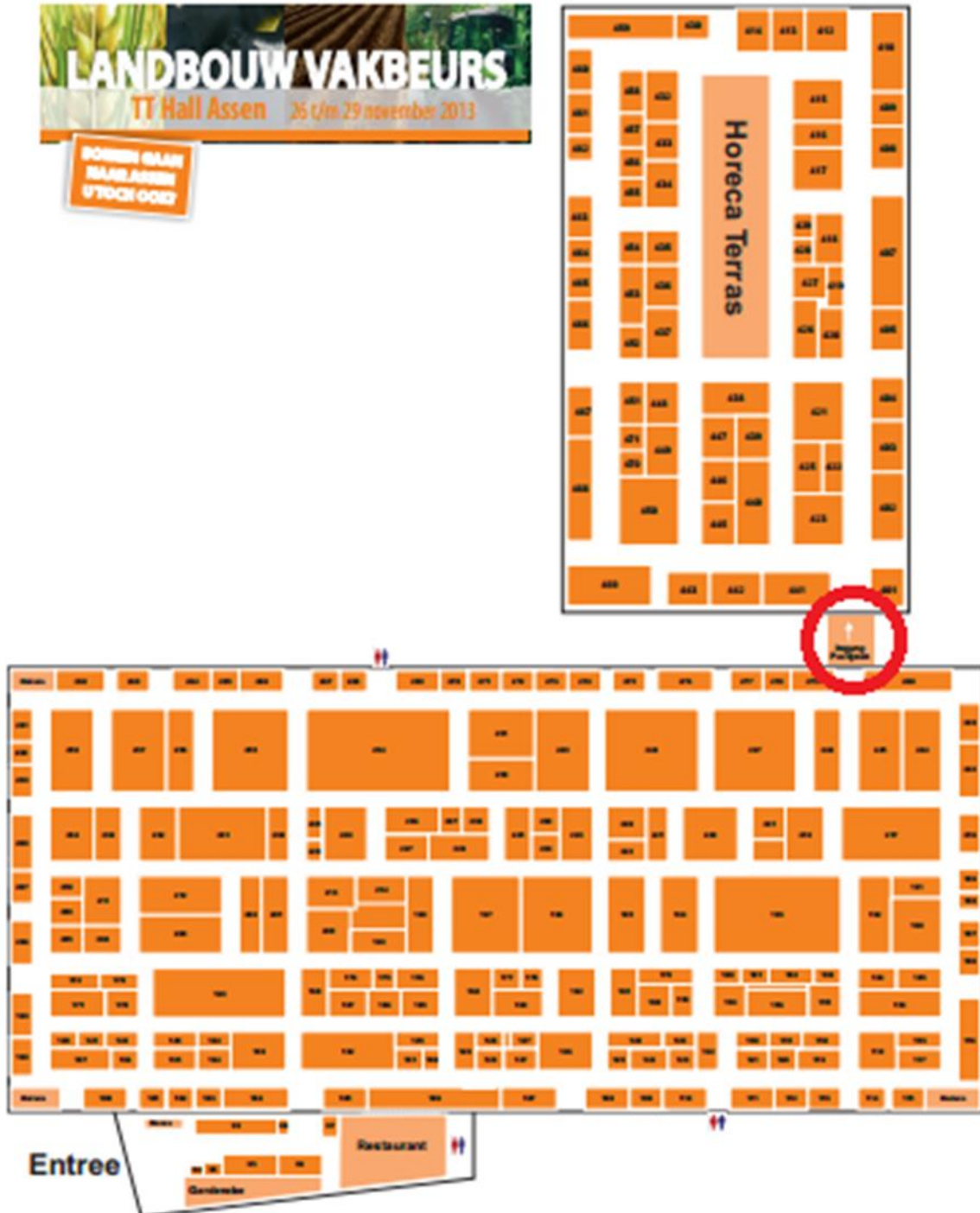
Binnen welke van onderstaande leeftijdsklasse zou u zichzelf plaatsen?

- Jonger dan 40 jaar
- Tussen de 40 jaar en 50 jaar
- Tussen de 50 en 60 jaar
- Ouder dan 60 jaar

Eventuele op-/aanmerkingen kunt u hier kwijt. Mocht u interesse hebben in de resultaten van onderzoek, dan kunt u eventueel uw E-Mail adres noteren.

7.2 verwerking enquêtes Landbouw Vakbeurs

In de onderstaande alinea's zal kort nog wat extra informatie verschaft worden over de enquêtes die gehouden zijn op de Landbouw Vakbeurs te Assen op woensdag 27 en vrijdag 29 november. De 36 enquêtes zijn op deze dagen tussen ongeveer 11:00 en 16:00 afgenomen in de gang tussen de twee hallen (rood omcirkelt) van de Landbouw Vakbeurs, zoals in figuur 16 te zien is.

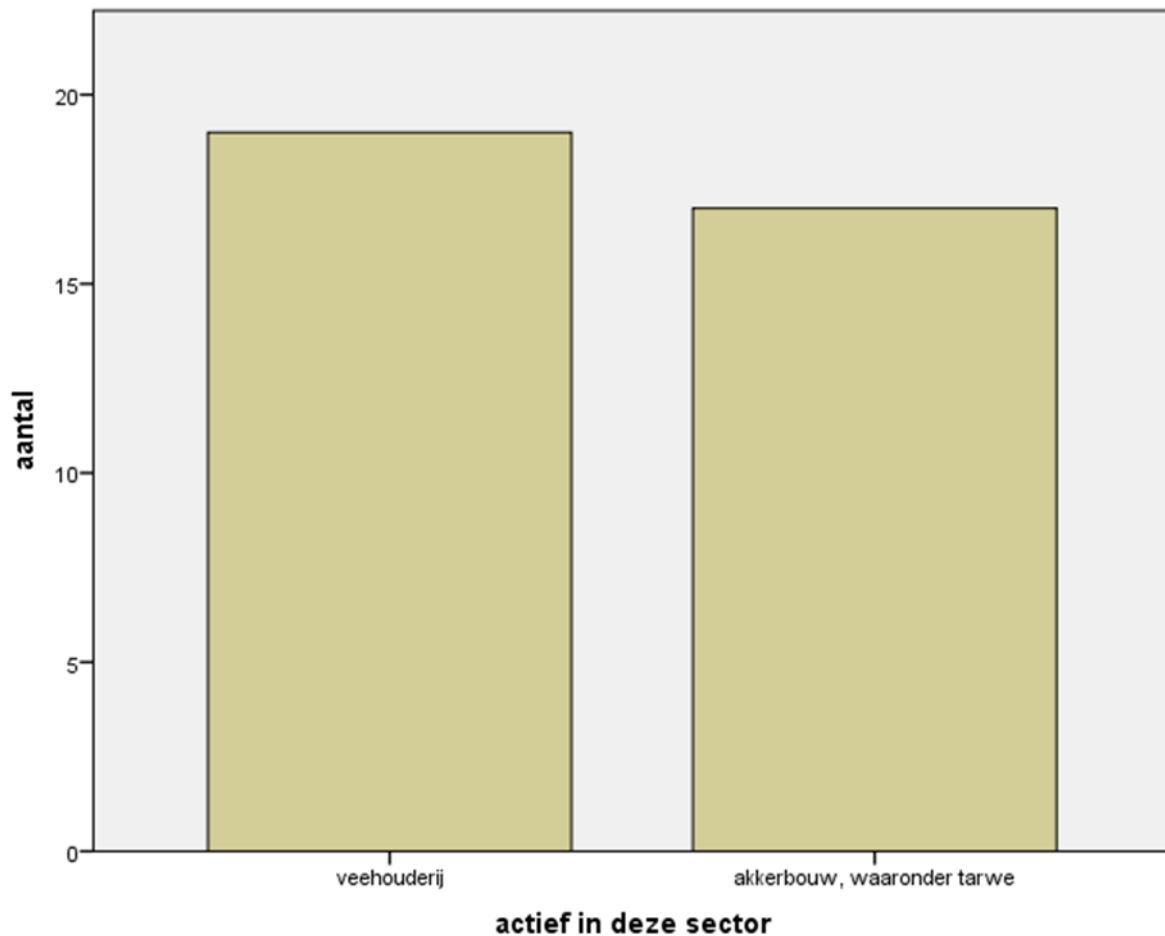

Figuur 16: plattegrond Landbouw Vakbeurs Assen, november 2013.

Kijkend naar de enquêtes, vallen er een aantal zaken op. Ten eerste blijken alle respondenten uit de drie Noord-Nederlandse provincies te komen. Door de focus op de Noord Nederlandse tarwe producenten biedt dit zowel een voordeel als een nadeel. Zoals in figuur 17 te zien is, is er onder de huidige respondenten een goede verdeling tussen akkerbouwers (waar het merendeel tarwe van

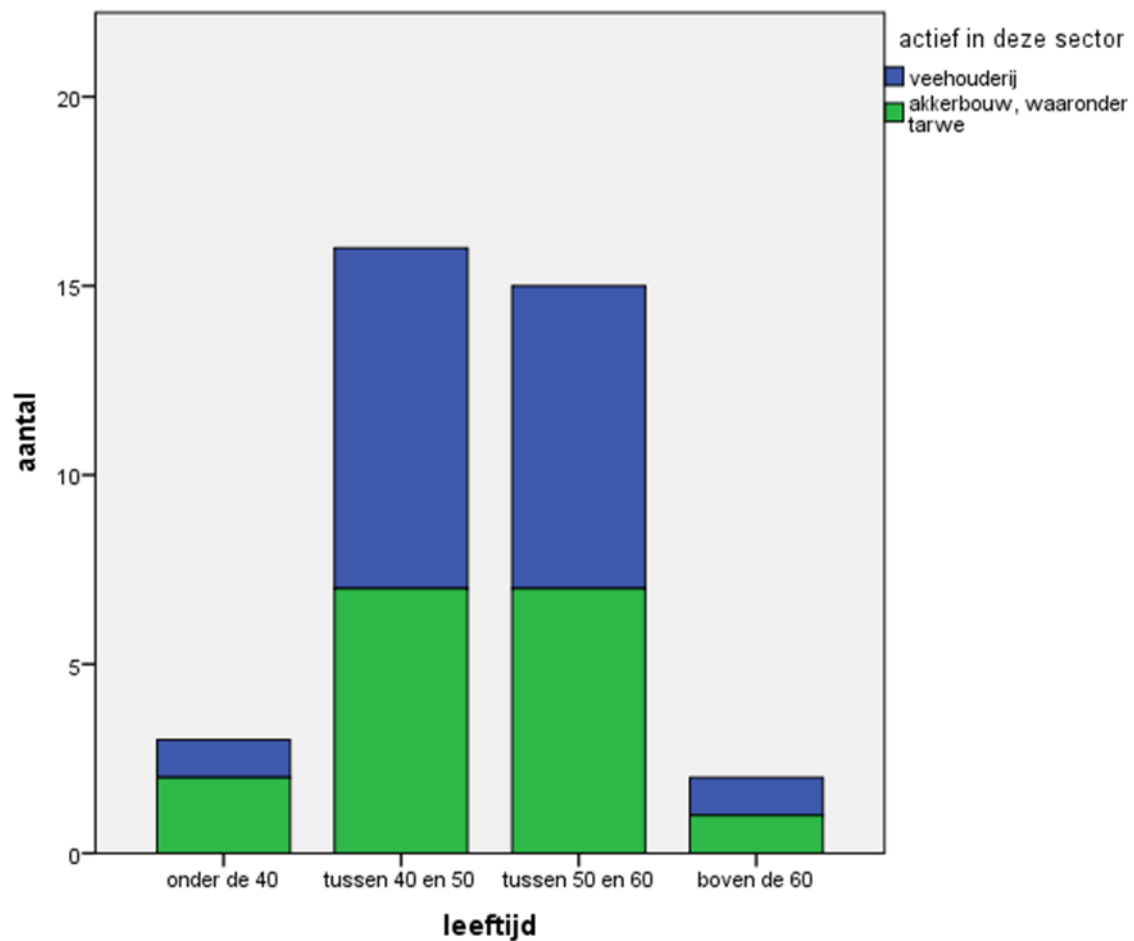
verbouwd) en veehouders. Het kunnen vergelijken tussen verschillende sectoren (veehouderij en akkerbouw) binnen Noord-Nederland is kan waardevolle verschillen in visies van landbouwers geven. Het nadeel is echter dat er niet vergeleken kan worden met veehouders uit andere delen van het land.

In figuur 17 (zie hieronder) is de verdeling tussen de veehouders en de akkerbouwers te zien. Hoewel er in de enquête ook nog het antwoord: “tuinbouwer” of “anders namelijk” aangevinkt kon worden, is dit niet gedaan. Echter is dit goed te verklaren, als er gekeken wordt naar de bedrijven die aanwezig waren op de Landbouw Vakbeurs. Er stonden voornamelijk bedrijven die een relatie hadden met de veehouderij of akkerbouw op de Landbouw Vakbeurs. Verder kent Noord Nederland relatief weinig tuinbouwbedrijven, wat de afwezigheid van ondernemers uit deze sector ook verklaard.

Figuur 17: onderscheid in sector waarin respondenten actief zijn.

Vervolgens is er nog gevraagd naar de leeftijd van de respondenten. Om het antwoorden te makkelijker te maken, zijn de antwoorden in 4 leeftijdsklassen opgedeeld (zoals in figuur 18 te zien is). Hierbij blijken de respondenten voornamelijk een leeftijd tussen de 40 en de 60 te hebben. Om de leeftijd in relatie te brengen tot andere vragen, dient er wel rekening gehouden te worden met het bedrijfshoofd. Tijdens het enquêteren werd meerdere malen duidelijk onderstreept dat de bedrijf oudste de besluiten nam op het bedrijf. Hoewel deze persoon formeel gezien de hoofdondernemer van het bedrijf is, kan het zo zijn dat de zoon/dochter de meeste arbeid verricht. Een tweetal respondenten onderstreepte zelfs dat er bedrijven zijn waarbij de gepensioneerde boer alleen met het ondertekenen van enkele documenten, als bedrijfsleider gecategoriseerd werd.

Figuur 18: leeftijd van de respondenten

Tijdens het enquêteren viel op dat de vraag over verduurzaming niet duidelijk genoeg was. De vraag werd enkele malen niet goed begrepen. Voornamelijk het begrip duurzaam bood bij veel respondenten enkele vorm van discussie. Daarnaast werd er door respondenten meerdere malen aangekaart, dat ze hun bedrijf al voor een langere periode aan het verduurzamen zijn. Hierdoor vonden ze deze vraag wat overbodig. Tenslotte werd er twee maal aangekaart dat een familiebedrijf dat twee generaties of langer bestaat, ook als duurzaam omschreven kan worden. Hierop heb ik besloten deze vraag uit de analyse te halen.

7.3 Uitwerking interview dhr. K. Osinga

(gehouden op 15/11/2013 te Café Wouters Leeuwarden)

Het interview begint met een uitleg van het bachelor project en het onderwerp, dat gekozen is binnen dit bachelor project. Vervolgens stelt dhr. K. Osinga zich voor. Dhr. Osinga is beleidsspecialist voor de Land- en Tuinbouw Organisatie en houdt zich voornamelijk bezig met de belangenbehartiging op Europees niveau, in Brussel. Verder wordt de LTO ingeleid. De LTO is een organisatie met zo'n 40.000 leden. Dit is 80% van de populatie die zijn inkomen voor het merendeel uit de land- en tuinbouw moet halen. Verder geeft de LTO wekelijks de "Nieuwe Oogst" uit. Een agrarisch krantje waarin het nieuws besproken wordt (Ik heb het blad van de desbetreffende week mee kunnen krijgen. Jaargang 9, nummer 45 v.d. Nieuwe Oogst).

Vervolgens beginnen we met het praten over het Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dhr. Osinga begint met een korte uiteenzetting (ook zijn hier enkele vragen bij gesteld, om bepaalde details te verkrijgen). Belangrijkste punten hierin zijn:

26 juni is er een hoofdzakelijk akkoord bereikt voor het Gemeenschappelijk landbouwbeleid voor de periode 2014-2020. Het beleidsplan dat hierbij hoort, bevat hedendaags zo'n 1000 pagina's.

De LTO houdt zich (met de 40.000 leden achter zich geschaard) voornamelijk bezig om (daar waar mogelijk) op enkele onzekere terreinen de belangen van haar leden te behartigen. Zo is het overgangsbeleid van directe inkomenssteun (op historische cijfers) naar de flat rate (vaste subsidie per hectare). Hoewel deze overgang per land ingevuld moet worden, is er hedendaags veel discussie over de mate van verandering die er doorgevoerd dient te worden. In 2019 dient er tot op een zekere hoogte de flat rate te zijn doorgevoerd. Land- en tuinbouwers dienen zich immers goed aan te kunnen passen aan de door Europa doorgevoerde veranderingen.

Vervolgens is er de vraag gesteld of er een mate van verschil is aan te wijzen tussen de sectoren, in de veranderingen die binnen het Gemeenschappelijk landbouwbeleid plaats gaan vinden.

Veel sectoren als aardappeltelers, graantelers, boeren in de melkveehouderij en vleeskoeien gaan er hard op achteruit, precieze verschillen tussen deze sectoren kunnen door dhr. Osinga niet aangewezen worden. Andere sectoren als de tuinbouw/suikerbietenindustrie zijn er niet genoemd.

Dhr. Osinga benadrukt nog een keer dat er nog goed gesproken dient te worden over de aanpassingstijd, die de boeren nodig hebben om zich te kunnen aanpassen aan de nieuwe situatie. Dit vindt voornamelijk plaats tussen de Nederlandse overheid en de LTO.

Dhr. Osinga benadrukt dat er veel banen gerelateerd zijn aan de Nederlandse Land- en Tuinbouw. Veel mensen vergeten dat Nederland het tweede exportland is op gebied van Land- en Tuinbouw gerelateerde zaken (organisaties als Avebe en de Groningse Suikerunie). Er wordt zo'n € 50 miljard aan land- en tuinbouw gerelateerde goederen geïmporteerd, maar voor zo'n € 75 miljard geëxporteerd. Veel van de Nederlandse land- en tuinbouwgoederen worden verwerkt, en brengen op deze manier veel geld op (immers een brute inkomsten van zo'n € 25 miljard (verschil tussen import en export). Volgens dhr Osinga zijn er veel banen gerelateerd aan de land-tuinbouw. Dhr.

Osinga neemt de stelling in dat zo'n 10% van de Nederlandse banen gerelateerd zijn aan de Nederlandse land- en tuinbouw. Iets wat je niet zou zeggen op basis van de mechanisatie e.d. in de landbouw zelf. Wel zit er veel werk in onder andere transport (over de weg, maar ook in de Rotterdamse haven), maar ook in de industrie. Dhr. Osinga noemt hierbij de Mars fabriek in het Brabantse Vegchel als voorbeeld. Deze Mars-repen worden gevuld met Nederlandse melkproducten en Nederlandse suikers.

Hierna is het gespreksonderwerp verschoven richting het beleid omtrent de jongere boeren (tot en met hun 40^e levensjaar). Deze groep boeren krijgt binnen het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid extra financiële steun aangeboden. Volgens dhr. Osinga is zo'n 6% van de Nederlandse boerenbevolking onder de 35 jaar. Het gaat hierbij om boeren die voor hun 35 jaar aan het hoofd staan van een boeren bedrijf. Het ouder worden van de boerenbevolking wordt hiermee erg duidelijk gemaakt. Niet alleen het LTO, maar ook het Nederlandse en Europese bestuur zien graag verlaging van de gemiddelde leeftijd van de boerenbevolking. Enkele beelden die de jeugd doet afschrikken van het kiezen tot een boeren bestaan zijn het imago, het harde werken en het onderaan

de ladder staan van boeren (voornamelijk in de armere landen). Voor deze jongere boeren bevolking is de organisatie NAK in het leven geroepen. Deze organisatie komt op voor agrarische ondernemers tussen de 16 en 35 die bedrijfsopvolger of bedrijfshoofd zijn. Voor jongere boeren zijn er binnen de Nederlandse landbouw een tweetal situaties van belang, voor een verbeterde ontwikkeling van deze groep landbouwers. Ten eerste kunnen de boeren onder de 41 extra premies aanvragen. Deze zogenaamde "Top up" premies kunnen voor maximaal 5 jaar worden aangevraagd. Op deze manier kunnen op de eerste 25 tot 90 hectare extra premies tot 25% uitgekeerd worden. Ten tweede kunnen er via de tweede pijler van het Europees beleid (plattelandontwikkeling) extra's subsidies gegeven worden aan de jongere boeren. Volgens het Europees beleid mag dit maximaal € 70.000 zijn. In Nederland bedraagt dit echter € 25.000. Dit ligt voornamelijk aan het gedeelte van het bedrag dat door de Nederlandse overheid zelf uitgekeerd moet worden (immers deels door Brussel en deels door Den Haag gefinancierd moeten worden).

Hiermee is een eind gekomen aan het interview. Dhr. Osinga wordt bedankt voor het interview. Dhr. Osinga bedankt voor de uitnodiging. Graag wil dhr. Osinga een kopie van de eindversie van de bachelor scriptie.

Punten voor verder onderzoek:

- bijeenkomst van het WTO in Bali, gehouden van 3 tot 5 december 2013, Aangaande de rol van instituties op de landbouw, dit is echter maar een deel van het ter discussie staande beleid in Bali. Het gaat dan onder andere over protectionisme, subsidiering, open landbouw markten e.d..
- Dhr. Osinga gaf als tip om te kijken naar de millennium goals. Volgens dhr. Osinga zijn er op dit moment een aantal tegenstrijdige trends zichtbaar in het Europees beleid. Terwijl er in Europa en Nederland in het bijzonder gefocust wordt op vergroening van de landbouw, met een vermindering van de landbouwproductie tot gevolg, worden anderzijds deze millennium goals niet gehaald. Het aantal chronisch ondervoede mensen blijft volgens het WHO met 13% boven de gewenste 12% die door de VN zijn opgesteld. Verder zal er naast de nieuwe doelstelling als het verhelpen van de wereldwijde armoede, ook de chronische ondervoeding aandacht moeten hebben.
- eventueel contact zoeken met de NAV (Nederlandse Akkerbouw Vakbond) en de NMV (Nederlandse Melkvee Vakbond), als de kleinere vakbonden belangenbehartiger van de tarweproducenten.
- tenslotte spelen begrippen als voedselsoevereiniteit en self-sufficiency een belangrijke rol. Niet alleen in de beschermende rol die naties/multinationale organisaties, willen spelen op hun binnenlandse voedselmarkt, zowel qua consumptie als productie. Landen zijn immers afhankelijk van locatie gebonden producten als rijst/graan/melk e.d.
- LTO werkt op Europees niveau samen met gerelateerde belangen organisaties uit omliggende landen.

7.4 Verwerking peer review

In dit deel volgt een korte beschrijving van de peer review. Hierbij zal de opbouw van het peer review formulier gevolgd worden.

Algemeen

Naar aanleiding van de algemene opmerkingen heb ik voornamelijk gekeken naar de verbetering van de interpunctie, spelling en grammatica fouten. Meerdere keren is er in algemene opmerkingen vermeldt dat er interpunctie gerelateerde fouten in de scriptie te vinden waren. Deze heb ik er zo veel mogelijk uitgehaald. De spelling, grammatica en interpunctie dient naar mijn mening zo goed mogelijk te zijn, vandaar dat ik dit ook heb verbeterd.

Hieraan gerelateerd zat ook de opbouw van de scriptie in het algemeen. Door de tekst een aantal keer kritisch door te nemen, is de opbouw van de scriptie ook verbeterd. Voornamelijk door enkele alinea's te verplaatsen/verwijderen en een paar extra tussenkopjes te plaatsen. Door de structuur te verbeteren is naar mijn mening het verhaal beter leesbaar geworden.

Samenvatting

In het peer review is weinig commentaar op de samenvatting. Ik heb de zinnen in de samenvatting wat ingekort, zoals aanbevolen werd in het peer review formulier. Ik ben het ermee eens dat de samenvatting op deze manier beter te lezen is.

Inleiding

Na wat commentaar op de deelvragen, heb ik hier nog eens kritisch naar gekeken. Ik heb besloten om de tweede deelvraag niet toe te spitsen op tarwe-producenten, omdat dit naar mijn mening in de derde deelvraag al gebeurd. Door middel van de tweede deelvraag, denk ik dat het verhaal verder wat algemener getrokken kan worden. Verder heb ik geprobeerd het onderwerp verder in te bedden in de wetenschappelijke literatuur, door enkele wetenschappelijke bronnen toe te voegen. Binnen deze inleiding heb ik verder de interpunctie verbeterd, door wat zinnen beknopter op te schrijven en wat alinea's samen te voegen, zoals bij de algemene opmerkingen ook behandeld is.

Theoretisch kader

Ook bij het theoretisch kader wordt in het peer review gewezen op wat onduidelijkheid in de tekst. Door het plaatsen van wat tussenkopjes en het beknopter weergeven van de inhoud heb ik het theoretisch kader kunnen verbeteren. Ook hierbij geldt weer dat ik het ermee eens ben dat de scriptie qua leesbaarheid optimaal moet zijn.

Methodologie

De methodologie heb ik naar aanleiding van het peer review op een aantal punten aangepast. Ten eerste heb ik vooral bij de enquêtes en het interview, nader uitgelegd waarom de keuze op deze manieren van dataverzameling gevallen is. Naar aanleiding van de vermelding in het peer review formulier leek me dit een goede keuze. Ook heb ik deze twee manieren van data verzameling uit elkaar gehaald, om het geheel wat duidelijker te maken. Ik heb geprobeerd nader toe te lichten hoe de ingewonnen data verwerkt is. Ten slotte heb ik het interview transcript, de enquête en wat informatie van de enquête verwerkt in de bijlages.

Resultaten

In het hoofdstuk resultaten heb ik een aantal zaken aangepast. Ten eerste heb ik (net als bij de andere hoofdstukken) de leesbaarheid verbeterd. Voornamelijk de interpunctie bleek op een aantal plaatsen nogal aan de wensen over te laten. Hieraan gerelateerd heb ik ook een extra tussenkopje geplaatst, wat het laatste gedeelte wat verduidelijkt. Verder heb ik een extra stuk toegevoegd aan het hoofdstuk resultaten. Hiermee wordt een breder deel van de enquête, het interview, maar ook de literatuurstudie behandeld in de thesis. Hieraan gerelateerd, heb ik geprobeerd het analytisch vermogen van het resultaten hoofdstuk te verbeteren. Naast het extra stuk, heb ik ook wat meer relaties gelegd met de literatuur.

Conclusie

hoewel ik dacht de conclusie in een breder perspectief geplaatst te hebben, bleek dit volgens het peer review niet voldoende naar voren te komen. Ik heb geprobeerd alsnog het geheel beter in een breder theoretisch perspectief te plaatsen. Aan het eind van de eerste alinea en de gehele 4e alinea

plaatsen het geheel naar mijn mening in een breder theoretisch perspectief. Ook heb ik getracht een aantal relevante vervolgstudies te benoemen.